

«Viure d'allò seu». Rendes i gestió del patrimoni reial al regne de València a la fi de l'edat mitjana

«*Living on his own*». *Rents and management of the royal domain in the Kingdom of Valencia in late Middle Ages*

per Pau Viciano i Antonio José Mira Jódar

Universitat de València

RESUM:

Malgrat la importància creixent de la nova fiscalitat estatal, al regne de València el patrimoni reial continuava sent, al segle XV, la base més sòlida dels ingressos de la Corona. En aquest article s'analitzen les rendes que les batllies del regne aportaven a les finances reials, delimitant els conceptes impositius, les activitats econòmiques que gravaven i els mecanismes de recaptació. El domini reial no s'hi contempla com un sector aïllat de la resta de sistemes fiscals, sinó en comparació amb els impostos derivats de les corts i els préstecs de la capital del regne. Es tracta d'una aproximació quantitativa que mesura la importància clau de les rendes patrimonials com a font de finançament del monarca en un dels principals territoris de la Corona d'Aragó.

PARAULES CLAU:

Patrimoni reial, fiscalitat, renda feudal, batllies, Corona, burocràcia, segle xv, regne de València.

ABSTRACT:

Despite the growing importance of new state taxes, in the Kingdom of Valencia, the royal domain remained, in the fifteenth century, the more solid base of the Crown income. This article analyses the rents provided by the royal estates (*batllies*) to the king's revenues, delimiting the fiscal concepts, taxable economic activities and its mode of collection. The royal domain is not seen as an isolated sector from other tax systems, but in comparison with the taxes derived from the courts and the loans from the capital of the kingdom. This is a quantitative approach measuring the key importance of patrimonial income as a source of finance for the king in one of the main territories of the Crown of Aragon.

KEY WORDS:

Royal domain, taxes, feudal rent, royal estates, Crown, bureaucracy, fifteenth century, Kingdom of Valencia.

És ben sabut que, entre la fi del segle XIII i mitjan segle XIV, a tots els països europeus les urgents exigències bèl·liques i l'onerós procés d'enfortiment de l'Estat van obligar les monarquies a posar en marxa expedients fiscals nous, que cobriren unes demandes de numerari creixents més enllà de les rendes ordinàries tradicionals, les procedents dels dominis reials. Així es va alçar un nou edifici fi-

nancer que assentà les bases econòmiques d'uns poders reials en ple procés de consolidació. D'aquesta manera van sorgir, d'una banda, la denominada *fiscalitat d'Estat* i, d'altra, la fiscalitat municipal, és a dir, en darrer terme, la implantació general de l'impost públic, ja fos en l'àmbit estatal o en l'estrictament local. Per suposat, el regne de València, integrat en la confederació política de la Corona d'Aragó, no va restar aliè a aquestes transformacions. Tanmateix, al País Valencià, de manera semblant a la resta de territoris de la Corona catalanoaragonesa, aquesta fiscalitat pública escapà del control de la monarquia i va alimentar els cofres de la societat política del país, concretada institucionalment en les assemblees estamentals i en els municipis.¹ Sens dubte, la Corona rebia una part considerable dels beneficis de les noves exaccions públiques a través dels donatius concedits per corts i municipis, però sempre hi era necessari el consens de les institucions representatives, estatals o locals, del regne. Per contra, el patrimoni reial es configurava com una font segura, estable i regular d'ingressos per a la monarquia, ingressos que el rei percebia cada any invariablement sense haver d'estar subjecte a la mediació i a la intervenció de corts i municipis. A més de constituir una aportació constant de diners per a les arques reials, els dominis de la Corona en el regne de València suposaven, amb molta diferència, el principal recurs econòmic de què disposava la monarquia en el país.

Aquest article s'inscriu en una línia de recerca sobre les rendes patrimonials de la Corona al País Valencià que, com veurem, ha anat concretant-se en diversos estudis monogràfics sobre les principals ciutats i viles que formaven el domini reial. Es tracta d'efectuar una valoració de conjunt –de caràcter estructural– de les rendes ordinàries que la Corona obtenia de tot el regne, delimitant-ne els conceptes impositius, les activitats econòmiques que gravaven i els mecanismes de recaptació. Aquest aspecte de la gestió no era una mera qüestió tècnica, sinó que incidia en el volum dels ingressos obtinguts i en els lligams amb les oligarquies locals que se'n beneficiaven. D'aquesta manera, el domini reial no pot considerar-se com un sector aïllat de la resta de sistemes fiscals: la seua imbricació amb la fiscalitat municipal era molt estreta, ja que alguns tributs reials fonamentals eren recaptats i transferits de manera col·lectiva pels municipis. No obstant això, de manera més indirecta, la creació de la nova fiscalitat estamental tenia com a rerefons, certament, la insuficiència de les rendes del domini reial, però alhora es reafirmava la solidesa i el gran volum dels ingressos patrimonials en comparació amb els dona-

1. M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, «La evolución de la fiscalidad regia en los países de la Corona de Aragón (c. 1280-1356)», dins *Europa en los umbrales de la crisis (1250-1350). XXI Semana de Estudios Medievales, Estella'94*, Pamplona, 1995, 393-428; M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *El naixement de la fiscalitat d'Estat a Catalunya (segles XII-XIV)*, Girona, 1995; J. A. SESMA MUÑOZ, «Las transformaciones de la fiscalidad real en la Baja Edad Media», dins *El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*. XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Saragossa, 1996, I/1, 233-291; M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, A. FURIÓ i J. A. SESMA MUÑOZ, «Old and New Forms of Taxation in the Crown of Aragon (13th-14th Centuries)», dins S. CAVACIOCCHI (ed.), *La fiscalità nell'economia europea. Secc. XIII-XVIII. Atti della Trentanovesima Settimana di Studi (22-26 aprile 2007)*, Florència, 2008, 99-130.

tius de les corts i els impostos de la Generalitat. L'estimació quantificada d'aquests diversos sectors fiscals permet confirmar que, encara al segle XV, el domini reial constituïa una base imprescindible del finançament, i, per tant, del poder polític, de la monarquia en el regne de València.

De la senyoria a l'Estat: un llarg itinerari historiogràfic

La rellevància del patrimoni reial en l'entramat fiscal del país no podia passar desapercebuda per a la historiografia medievalista. Tanmateix, no va ser fins als anys vuitanta del segle passat que va començar a ser objecte d'una recerca sistemàtica, des d'una perspectiva socioeconòmica renovada. De precedents, n'hi havia de ben antics. L'obra clàssica de Vicent Branchat sobre els drets del reial patrimoni i de l'antic batlle general,² publicada a les darreries del segle XVIII, ja després de la Nova Planta borbònica, no era tant una obra d'erudició històrica com un tractat pràctic per a documentar els drets reials i les atribucions que el nou oficial encarregat de la seua administració –l'*intendente*– havia heretat del seu predecessor foral. Ara bé, tot i aquesta funcionalitat, l'obra continua sent una font citada en els estudis històrics contemporanis per a establir els aspectes institucionals de la fiscalitat patrimonial de la Corona. Aquesta perspectiva més aviat descriptiva de les rendes i dels òrgans administratius era la que orientava els estudis de l'inici del segle XX, seguint les línies de la historiografia general inspirada per l'historicisme i el positivisme. Ja entrada la segona meitat del nou-cents, la influència de la nova història econòmica i social, representada a casa nostra per Jaume Vicens Vives i Joan Reglà, va estimular recerques que passaven dels fets institucionals als fets econòmics, amb l'estudi quantitatiu d'algunes rendes concretes, normalment d'anys aïllats o sèries molt reduïdes.

En general, els primers treballs sobre el patrimoni reial s'ocupaven sobretot dels òrgans centrals de l'entramat administratiu i dels alts funcionaris que n'eren responsables: la Tresoreria, l'Oficina del mestre racional i la Batllia General. Aquesta orientació responia a una concepció de la història general que a tot arreu privilegiava les institucions centrals de la Corona com a encarnació política de la nació o, almenys, dels seus orígens. Però també hi havia l'accessibilitat d'unes fonts conservades precisament en els arxius generats per poder reial, com era el cas dels de la Corona d'Aragó o del regne de València. Als anys trenta s'iniciaren els treballs sobre la Tresoreria General i els seus oficials, sobretot des de l'erudició numismàtica i documental, que aportava elements fragmentaris per a la reconstrucció de la seua història institucional.³ El mestre racional, l'alt funcionari encar-

2. V. BRANCHAT, *Tratado de los derechos y regalías que corresponden al Real Patrimonio del Reyno de Valencia y de la jurisdicción del Intendente como subrogado en lugar del antiguo Bayle General*, València, 1784-1786.

3. F. MATEU I LLOPIS, «Les pecúnies de la Tresoreria General i el numerari corrible en temps de la guerra contra Joan II», *Estudis Universitaris Catalans* XXII, 1936, 43-80; F. MATEU I LLOPIS, «Algunos documentos referentes a la gestión del Tesorero de Alfonso V, Mateo Pujades, en Nápoles y al itinerario del rey (1441-1447)», *Hispania* III, 1941, 3-31.

regat d'auditar els comptes dels administradors de rendes reials, inclòs el batlle general, va rebre també una atenció primerenca.⁴ Ja als seixanta i setanta, en l'intent de reconvertir la història institucional en «història econòmica», trobem alguna presentació de conjunt dels ingressos reials, d'abast fonamentalment descriptiu o documental,⁵ així com estudis sobre rendes concretes –maridatge, drets de seca, terç delme, cena, morabatí–,⁶ i especialment dels gravàmens sobre el comerç, com les «coses vedades»⁷ i els drets sobre els mercaders estrangers.⁸ Aquestes rendes solien ser recaptades per la Batllia General de València, que constituïa la cúspide on se centralitzaven els ingressos de la xarxa de batllies locals. Era, doncs, la columna vertebral del domini privatiu de la Corona, per la seua presència territorial i pel volum de les rendes que aportava a la Tresoreria. Això explica que la figura del batlle general, sempre sota l'ombra allargada del

4. F. FERRAZ PENELAS, *El Maestre Racional y la hacienda foral valenciana*, Valencia, 1913; tema reprès anys després per F. MATEU I LLOPIS, «Maestre Racional y Tesorer General», dins *Studi storici e giuridici in onore di Antonio Era*, Pàdua, 1963, 244-254.

5. Estudis presentats el 1973, tot i que publicats posteriorment, són els de J. CAMARENA MAHIQUES i E. FURIÓ BELTRÁN, «Drets pertanyents al senyor Rey en lo regne de València», dins *La Corona de Aragón y el Mediterráneo. Aspectos y problemas comunes desde Alfonso el Magnánimo a Fernando el Católico (1416-1516)*. IX Congreso de Historia de la Corona de Aragón, Saragossa, 1984, IV, 103-116; A. GARCÍA SANZ, «Cuentas de Joan Claver, receptor de los bienes del fisco de su majestad en el Reino de Valencia, 1488-1489», dins *La Corona de Aragón y el Mediterráneo...*, IV, 305-310. Hi havia el precedent aïllat de M. T. PASTOR, «Gastos e ingresos reales en Valencia. Ensayo de un estudio económico de un reino peninsular», *Saitabi* 3, 1945, 137-152 i 234-248.

6. M. D. CUEVES GRANERO, «Aportación económica del Reino de Valencia al matrimonio de Martín el Humano con Margarita de Prades», *Miscelánea de Estudios Medievales* 1, 1961, 133-166; F. MATEU I LLOPIS, «Los contratos de arriendo de las cecas reales. El de Valencia de 1473», dins *Homenaje a Vicens Vives*, Barcelona, 1965, I, 551-557; R. I. BURNS, «A Mediaeval Income Tax: the Tithe in the Thirteenth-Century Kingdom of Valencia», *Speculum* 41, 1966, 438-452; F. MATEU I LLOPIS, «Colecta de la cena en el Reino de Valencia en 1292-1295», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* 46, 1970, 215-236; J. SÁNCHEZ ADELL, «Contribuciones de Castellón de la Plana al matrimonio de infantes, en 1392 y 1395», *Ligazas* 3, 1971, 97-111.

7. P. LÓPEZ ELUM, *Cosas vedades en Castellón, desde 1412 a 1418 y 1422*, Saragossa, 1971; R. FERRER NAVARRO, *La exportación valenciana en el siglo XIV*, Saragossa, 1977; J. L. CHORRO BARRIL, «El sistema impositivo de “les cosas vedades”», dins *I Congreso de Historia del País Valenciano*, València, 1980, II, 701-708. Hi havia, sobre les lleudes, els treballs anteriors d'A. SANTAMARÍA ARÁNDEZ, *Aportación al estudio de la economía de Valencia durante el siglo XV*, València, 1966, 107-126; M. GUAL CAMARENA, «Aranceles de lezdas y peajes del Reino de Valencia (s. XV)», *Anuario de Historia Social y Económica* 1, 1968, 657-690, i 2, 1969, 597-657.

8. P. LÓPEZ ELUM, «El acuerdo comercial de la Corona de Aragón con los italianos en 1403. “Dret italià”», *Ligazas* 7, 1975, 171-213; P. LÓPEZ ELUM, «El comercio de exportación e importación de los mercaderes venecianos con el reino de Valencia durante el año 1440», *Cuadernos de Historia* 5, 1975, 117-165; J. HINOJOSA MONTALVO, «Las relaciones comerciales entre Valencia e Italia durante el reinado de Alfonso el Magnánimo (cosas vedades)», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón* X, 1975, 439-512; P. LÓPEZ ELUM, «Las relaciones comerciales de la Corona de Aragón con los alemanes y saboyanos. “Dret alemà y saboyà” (1420-1694)», *Saitabi* 26, 1976, 47-57.

venerable *Tratado* de Branchat, fos revisitada també als anys setanta.⁹ Ara bé, tot i que aquests treballs van artigar un ampli terreny de recerca, donant a conèixer els diferents drets i de vegades el seu muntant monetari, no pot dir-se que hi hagués una línia de recerca consistent sobre el domini reial. Mancava encara l'estudi sistemàtic de sèries documentals durant períodes seculars i amb un abast geogràfic significatiu. Però també hi havia mancat un marc interpretatiu que pogués donar sentit a les dades quantitatives obtingudes.

Als anys vuitanta del segle XX va tenir lloc una renovació del medievalisme valencià que va assentar les bases per a fer del patrimoni reial un objecte de recerca homologable al de la historiografia europea. Ara bé, aquests primers estudis no s'inserien en la temàtica del poder polític i de la construcció de l'Estat, sinó de les estructures senyoriales i el món de la pagesia. Els referents historiogràfics eren les grans tesis de la història rural francesa –des del Maconnais de Georges Duby a la Normandia de Guy Bois– i els estudis sobre el feudalisme dels historiadors marxistes britànics, encapçalats per Rodney H. Hilton.¹⁰ El domini reial era vist, més que com una peça de l'entramat fiscal de la Corona, com el marc d'enquadrament senyorial de gran part de la pagesia valenciana. L'interès dels nous investigadors es desplaçava, doncs, des de les institucions centrals de la Corona a la base formada per la xarxa de batllies locals, que en essència no es diferenciaven de la resta de senyories laiques o eclesiàstiques. El que interessava sobretot era explicar la formació i el funcionament del sistema feudal al País Valencià, una empresa historiogràfica a la qual es consagraren les tesis doctorals de la nova generació de medievalistes: el Maestrat va ser estudiat per Enric Guinot,¹¹ el gran Estat monàstic de Vallidigna, per Ferran García-Oliver,¹² i la comarca de la Ribera del Xúquer, per Antoni Furió.¹³ A diferència de les altres «tesis regionals», aquesta darrera no se centrava en un gran estat senyorial, sinó en una comarca natural articulada al voltant de la ciutat reial d'Alzira. D'aquesta manera, l'estudi de les estructures senyoriales, que s'abordaven en relació amb la demografia i l'economia agrària, se centrava en les rendes de la batllia d'Alzira, completades amb la de Corbera i la del llogarret de Matada. Sota l'estímul d'aquesta recerca pionera,¹⁴ als anys vuitan-

9. L. PILES ROS, *Estudio documental sobre el bayle general de Valencia, su autoridad y jurisdicción*, València, 1970; M. TINTÓ SALA, *Cartas del Baile General de Valencia*, Joan Mercader, al rey Fernando de Antequera, València, 1979.

10. A. FURIÓ, «De la autarquía al intercambio. La historia medieval valenciana entre 1939 y 1989», *Hispania* 50, 175, 1990, 903-920; P. VICIANO, «La recerca sobre el feudalisme català medieval: un assaig des de la perifèria», *Afers* XX, 50, 2005, 43-71.

11. E. GUINOT, *Feudalismo en expansión en el norte valenciano. Antecedentes y desarrollo del señorío de la Orden de Montesa. Siglos XIII y XIV*, Castelló, 1986. La tesi s'havia llegit, a la Universitat de València, dos anys abans.

12. F. GARCÍA-OLIVER, *El monestir i la mesquita. Societat i economia agrària a la Vallidigna (segles XIII-XVI)*, tesi doctoral, Universitat de València, 1986.

13. A. FURIÓ, *El camperolat valencià en l'Edat Mitjana. Demografia i economia rural en la Ribera del Xúquer (segles XIII-XVI)*, tesi doctoral, Universitat de València, 1986.

14. Hi havia, tanmateix, el precedent, elaborat encara des d'una perspectiva institucional tradicional, de M. D. CABANES PECOURT, «Desarrollo económico de las bailías de Alpuente y Cas-

ta i noranta aparegueren els primers estudis monogràfics –tesis de llicenciatura i tesis doctorals– que prenen com a objecte d’anàlisi les rendes i l’administració d’altres batllies locals, com la de Castelló de la Plana¹⁵ i les del centre i el sud del país –Ontinyent, Bocairent, Alcoi, Biar i Penàguila–,¹⁶ o bé que estudiaven una batllia –com era el cas de Morella– en el marc d’una economia comarcal.¹⁷ Posteriorment s’hi afegiren la batllia de Lliria,¹⁸ la de Vila-joiosa¹⁹ i la de Morvedre –l’actual Sagunt–,²⁰ que disposa també de la primera edició de documentació comptable.²¹ Aquestes aportacions sobre les distintes batllies locals anaren aprofundint-se i ramificant-se amb els estudis de conjunt sobre el patrimoni reial²² i, especialment, sobre la burocràcia fiscal i la gestió de les batllies, tant de la general de València²³ com de les locals.²⁴

tielfabib a fines del siglo XV (1486-1499)», *Cuadernos de Historia. Anexos de la Revista Hispania* 5, 1975, 215-240. Ja plantejat amb la perspectiva renovada de les estructures senyoriales, s’havia publicat el treball d’E. GUINOT, «La gestió dels llocs de reialenc: les rendes de la batllia de Corbera (1432-1465)», dins *Economia agrària i història local. I Assemblea d’Història de la Ribera*, València, 1981, 291-306.

15. P. VICIANO, *Rendes reials i conjuntura econòmica al món rural valencià. La batllia de Castelló de la Plana (1366-1500)*, tesi de llicenciatura, Universitat de València, 1989. Una reelaboració d’aquesta recerca es va publicar com a P. VICIANO, *Els cofres del rei. Rendes i gestors de la batllia de Castelló (1366-1500)*, Catarroja-Barcelona, 2000.

16. A. J. MIRA JÓDAR, *Fiscalidad real y finanzas municipales. Las bailías del sur del País Valenciano a finales de la Edad Media*, tesi doctoral, Universitat de València, 1994. D’aquesta recerca és fruit el llibre A. J. MIRA JÓDAR, *Entre la renta y el impuesto. Fiscalidad, finanzas y crecimiento económico en las villas reales del sur valenciano (siglos XIV-XVI)*, València, 2005.

17. C. RABASSA VAQUER, *Conjuntura econòmica i desenvolupament comercial als Ports de Morella, segles XIV-XV*, tesi doctoral, Universitat de València, 1996.

18. J. BORDES GARCÍA i J. A. LLIBRER ESCRIG, «Al Cèsar el que és del Cèsar». La fiscalitat reial a la batllia de Lliria durant la baixa edat mitjana», *Lauro. Quaderns d’Història i Societat* 10, 2002, 59-66.

19. J. P. SEMPERE REQUENA, «Estudio de las rentas de la Bailía de Villajoyosa entre los años 1467 y 1499», dins *El món urbà a la Corona d’Aragó del 1137 als decrets de Nova Planta: XVII Congrès d’Història de la Corona d’Aragó*, Barcelona, 2003, III, 861-872.

20. A. SILVESTRE ROMERO, *Organització i gestió de la batllia de Morvedre (1382-1500)*, treball de recerca de tercer cicle, Universitat de València, 2004.

21. A. SILVESTRE ROMERO (ed.), *Els llibres de comptes de la batllia de Morvedre a la fi del segle XIV*, València, 2004.

22. Cal destacar el notable article d’E. GUINOT, «El Patrimoni Reial al País Valencià a inicis del segle XV», *Anuario de Estudios Medievales* 22, 1992, 581-655. Hi havia els precedents, per a la fi del mateix segle, dels treballs d’A. MORA, «El “real patrimonio” de Valencia a través del cabreve de bienes de 1488», *Palau* 14, 3, 1987, 169-193; A. MORA, «La organización del patrimonio real valenciano bajo Fernando el Católico (1489-1493)», dins M. D. GUTIÉRREZ (coord.), *Estudios de historia del derecho europeo. Homenaje al profesor Gonzalo Martínez Díez*, Madrid, 1994, III, 183-203.

23. E. GUINOT, «La Batllia general de València: gestors i beneficiaris», dins M. SÁNCHEZ i A. FURIÓ (ed.), *Corona, municipis i fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, Lleida, 1997, 577-601.

24. A. J. MIRA JÓDAR, «La gestión del Real Patrimonio en la Vall d’Albaida: las bailías locales», *Almaig. Estudis i Documents* 9, 1993, 139-143; A. J. MIRA JÓDAR, «Burocràcia financera i

En una primera aproximació, doncs, els estudis del domini reial l'entenien sobretot com a senyoria del monarca i, per tant, s'integraven en el context de l'organització senyorial del regne. Aquesta concepció no sols estava avalada per la noció de *sistema feudal*, que remarcava la identificació, en els trets fonamentals, de les senyories del rei i de la resta de la noblesa, sinó que es reforçava pel fet que el domini reial tingué un paper configurador de les senyories valencianes en el seu conjunt. En el moment que es consolidà el domini cristià sobre el nou regne, al llarg del segle XIII,²⁵ moltes terres que posteriorment serien alienades a mans de la noblesa formaven part del patrimoni reial i no veieren sensiblement alterats els drets que passaven als nous titulars. D'aquesta manera, els dominis de l'anomenat «antic patrimoni reial» –des de Sogorb i Xèrica, a Paterna i Benaguasil, passant per la Vall d'Uixó o la Serra d'Esllida– mantenien al segle XV l'estructura de les rendes que havien tingut com a senyories reials. El mateix succeïa amb els grans estats senyorials que també havien pertangut a la Corona, com Gandia, Dénia, la Valldigna o Elx, per esmentar els llocs més destacats. Encara a la fi del segle xv, el reialenc, si bé només ocupava un 27% del territori del regne, comprenia un 42% dels seus habitants.²⁶ Però si es consideren les senyories alienades que havien format part del domini reial –i que hi havien quedat *marcades*–, el territori homologable fiscalment a les batllies ocuparia un 40% del regne i comprendria més de la meitat de la seua població.²⁷ Ara bé, sense negar la importància del patrimoni reial com a senyoria del monarca i, per tant, inscrivint-se en el context senyorial, al llarg dels anys noranta les batllies van anar situant-se també en el marc del poder i del finançament de l'Estat. En aquesta perspectiva, de vegades des d'altres línies de recerca,

gestors fiscals. Les batllies reials d'Ontinyent i Bocairent a les darreries de l'Edat Mitjana», *Alba. Revista d'Estudis Comarcals d'Ontinyent i la Vall d'Albaida* 9, 1994, 127-136; P. VICIANO, «La burocràcia fiscal de la corona en el marc local valencià: els batlles de Castelló de la Plana (1366-1500)», dins *El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI). XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, Saragossa, 1996, 1/4, 307-318; A. J. MIRA JÓDAR, «Administrar los drets al senyor rey pertanyents». La gestión de la fiscalidad real en el País Valenciano en la Baja Edad Media», dins M. SÁNCHEZ i A. FURIÓ (ed.), *Corona, municipis i fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, Lleida, 1997, 527-553; A. SILVESTRE, «La gestió directa del terç delme l'any 1441 a la batllia de Morvedre», *Braçal. Revista del Centre d'Estudis del Camp de Morvedre* 37, 2008, 11-20.

25. En els estudis sobre la instauració del feudalisme al País Valencià es tracta l'organització de les batllies i rendes reials, com a J. TORRÓ, *La formació d'un espai feudal. Alcoi de 1245 a 1305*, València, 1992; J. TORRÓ, «Colonització i renda feudal. L'origen de la peita al regne de València», dins M. SÁNCHEZ i A. FURIÓ (ed.), *Corona, municipis i fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, Lleida, 1997, 467-491; J. TORRÓ, *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, València, 1999; C. FERRAGUD, *El naixement d'una vila rural valenciana. Cocentaina, 1245-1304*, València, 2003.

26. E. GUINOT, «Senyoriu i reialenc al País Valencià a les darreries de l'època medieval», dins *Lluís de Santàngel i el seu temps*, València, 1992, 185-204.

27. Aquestes estimacions quantitatives provenen d'A. FURIÓ, «Senyors i senyories al País Valencià al final de l'edat mitjana», *Revista d'Història Medieval* 8, 1997, 109-151. Sobre l'evolució del mapa senyorial en el primer segle després de la conquesta, E. GUINOT, «La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el regne de València (segles XIII-XIV)», *Revista d'Història Medieval* 8, 1997, 79-108.

ja havien anat apareixent publicacions sobre els òrgans centrals, com la Tresoreria²⁸ i el mestre racional,²⁹ però també al voltant de la fiscalitat «d'Estat» –els donatius de les corts i els impostos de la Generalitat–,³⁰ així com sobre els préstecs de la ciutat de València.³¹ D'aquesta manera, s'ampliava l'horitzó d'estudi cap a altres sectors fiscals imbricats amb el domini reial i les finances de la Corona com són la fiscalitat municipal³² i el deute públic.³³ La celebració del Col·loqui Corona, Municipis i Fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana (Lleida, 1995) va significar una fita en aquesta reorientació.³⁴ En aquesta complexa xarxa fiscal i financera,³⁵ que s'havia anat bastint en darrera instància al voltant de les demandes de la Corona, el domini reial, bàsicament els ingressos de les batllies, representava, encara durant el segle XV, una sòlida rereguarda per a la monarquia. El rei, certament, no podia

28. C. LÓPEZ RODRÍGUEZ, «La Tesorería general de Alfonso V el Magnánimo y la Bailía general del reino de Valencia», *Hispania* LIV/2, 187, 1994, 421-446; C. LÓPEZ RODRÍGUEZ, «La estructura de los ingresos de la Tesorería General de Alfonso el Magnánimo y la conquista de Nápoles (1424-1447)», dins *La Corona d'Aragona in Italia (secoli XIII-XVIII). XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona*, Sassari, 1996, III, 573-593; D. IGUAL i G. NAVARRO, *La Tesorería general y los banqueros de Alfonso el Magnánimo*, Castelló, 2002.

29. E. CRUELLES, *El Maestre Racional de Valencia. Función política y desarrollo administrativo del oficio público en el siglo XV*, València, 1989; C. LÓPEZ RODRÍGUEZ, *Patrimonio regio y orígenes del Maestre Racional del reino de Valencia*, València, 1998.

30. M. R. MUÑOZ POMER, *Orígenes de la Generalidad Valenciana*, València, 1987; M. R. MUÑOZ POMER, «Las Cortes valencianas y el cambio de las estructuras fiscales en el tránsito del siglo XIV al XV», *Anuario de Estudios Medievales* 22, 1992, 463-483; V. BAYDAL, *Els orígens de la revolta de la Unió al regne de València (1330-1348)*, València, 2013; V. BAYDAL, *Guerra, relacions de poder i fiscalitat negociada. Els orígens del contractualisme al regne de València (1238-1330)*, Lleida, 2014.

31. J. V. GARCÍA MARSILLA, «Avalando al rey. Préstamos a la Corona y finanzas municipales en la Valencia del siglo XV», dins D. MENJOT i M. SÁNCHEZ (ed.), *Fiscalidad de Estado y fiscalidad municipal en los reinos hispánicos medievales*, Madrid, 2006, 377-389; E. BELENGUER, *Fernando el Católico y la ciudad de Valencia*, València, 2012.

32. A. FURIÓ i F. GARCÍA-OLIVER, «La economía municipal de Alzira a fines del siglo XIV según un libro de cuentas de 1380-1381», dins *La ciudad hispánica durante los siglos XIII a XVI*, Madrid, II, 1611-1633; A. J. MIRA JÓDAR, *Las finanzas del municipio. Gestión económica y poder local. Sueca (s. XV-XVI)*, València, 1997; A. FURIÓ, «L'impôt direct dans les villes du royaume de Valence», dins D. MENJOT i M. SÁNCHEZ (ed.), *La fiscalité des villes au Moyen Âge (Occident méditerranéen). 2. Les systèmes fiscaux*, Tolosa de Llenguadoc, 1999, 169-199; P. VICIANO, *Regir la cosa pública. Proboms i poder local a la vila de Castelló (segles XIV-XV)*, València, 2008.

33. A. FURIÓ, «Deuda pública e intereses privados. Finanzas y fiscalidad municipales en la Corona de Aragón», *Edad Media. Revista de Historia* 2, 1999, 35-79; P. VICIANO, *Més enllà de la senyoria. Mercat i impostos a la Plana de Castelló (segles XIV-XV)*, Catarroja-Barcelona, 2017.

34. El col·loqui, coordinat per A. Furió i M. Sánchez, va permetre reforçar els lligams entre els equips de recerca de la Universitat de València i els de la Institució Milà i Fontanals del CSIC, per oferir una visió complexa de la situació arreu de la Corona d'Aragó i en el context europeu. Les actes es publicaren el 1997 com a M. SÁNCHEZ i A. FURIÓ (ed.), *Corona, municipis i fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, Lleida, 1997.

35. W. KÜCHLER, *Les finances de la Corona d'Aragó al segle XV (Regnats d'Alfons V i Joan II)*, València, 1997.

viure només «d'allò seu», però –com ha pogut estimar-se fins i tot quantitativa-ment– aquests ingressos patrimonials seguien sent una peça clau de tot l'edifici financer del regne.³⁶

Els districtes fiscals: les batllies del rei

Des del punt de vista territorial, el patrimoni reial s'organitzava a l'entorn d'unes cèl·lules contributives, d'uns districtes fiscals de base, les anomenades batllies reials. Les batllies reials estaven distribuïdes al llarg de tot el país, des de Morella, al nord, fins a Oriola, al sud, i constituïen els espais de fixació territorial del poder reial. Eren, doncs, la primera baula de l'aparell financer de la monarquia. Generalment, les batllies coincidien amb el marc més immediat d'enquadrament de la població, els municipis, i era allí on tenia lloc la transferència de rendes entre els contribuents, les comunitats locals i l'Estat monàrquic. Una part de les sumes extretes pels batlles dels seus districtes fiscals es dedicava a mantenir el funcionament administratiu de la batllia i a atendre els pagaments que el rei els ordenava d'efectuar localment. La resta era remesa periòdicament a la ciutat de València, en concret a l'oficial reial encarregat de centralitzar tots els ingressos patrimonials de la Corona al país, el batlle general. A més dels diners que de forma regular aflueïen a les seues arques procedent de les batllies locals, aquest alt oficial també tenia responsabilitat de recaptar directament les rendes i els drets percebuts en la ciutat de València i una sèrie de tributs, en especial de caràcter aranzelari, que requieien sobre el conjunt del regne.³⁷

Al principi del segle XV, segons el capbreu de 1412-1416 exhaustivament estudiat per Enric Guinot, el territori sotmès a la jurisdicció directa de la monarquia, el reialenc, s'estructurava en disset batllies locals i la Batllia General de València.³⁸ Tanmateix, al llarg de la centúria s'anaren incorporant noves viles al patrimoni de la Corona, de manera que en el darrer terç del quatre-cents el nombre de batllies locals havia ascendit a vint-i-set. En aquestes dates, el reialenc s'estenia aproximadament per una quarta part del territori valencià, però reunia a quasi la meitat de la població, incloent-hi la capital del regne i les ciutats i viles més importants.³⁹

36. A. J. MIRA JÓDAR i P. VICIANO, «Las bases fiscales de un estado bajomedieval. El reino de Valencia en el siglo XV», dins G. D'AGOSTINO i G. BUFFARDI (ed.), *XVI Congreso Internazionale di Storia della Corona d'Aragona. La Corona d'Aragona ai tempi di Alfonso il Magnanimo*, Nàpols, 2000, I, 515-534; A. J. MIRA JÓDAR, «La financiación de las empresas mediterráneas de Alfonso el Magnánimo. Bailía general, subsidios de Cortes y crédito institucional en Valencia (1419-1455)», *Anuario de Estudios Medievales* 33/2, 2003, 695-727.

37. BRANCHAT, *Tratado de los derechos y regalías...*; PILES ROS, *Estudio documental...*; KÜCHLER, *Las finanzas de la Corona d'Aragó...*, 15-41; LÓPEZ RODRÍGUEZ, *Patrimonio regio...*

38. GUINOT, «El Patrimonio Reial...». Sobre els intents per reconstruir el domini reial, afeblit per les alienacions, hi ha l'estudi clàssic de M. T. FERRER I MALLOL, «El patrimoni reial i la recuperació dels senyorijs jurisdiccionals en els estats catalano-aragonesos a la fi del segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales* 7, 1970-1971, 351-491.

39. GUINOT, «Senyoriu i reialenc al País Valencià...».

TAULA 1
Rendes de les batllies reials a l'inici del segle xv

	<i>Rendes (en sous valencians)</i>	<i>Població (en focs)</i>	<i>Renda/foc</i>
Ademús (c. 1412-1414)	1.300	146 ^a	8,9
Alcoi (1436)	12.300	260	47,3
Alpont (c. 1412-1414)	5.600	272 ^a	20,5
Alzira (c. 1412-1414)	28.000	1.652 ^a	16,9
Biar (c. 1412-1414)	3.300	---	---
Bocairent (1421)	3.500	235 ^c	14,8
Borriana (c. 1412-1414)	7.000	592 ^a	11,8
Castelló (c.1412-1414)	17.700	972 ^b	18,2
Castellfabib (c. 1412-1414)	2.100	247 ^a	8,5
Corbera (1432)	9.800	---	---
Morella (c. 1412-1414)	46.000	2.898 ^a	15,8
Morvedre (c. 1412-1414)	28.100	875 ^d	32,1
Ontinyent (c. 1412-1414)	8.400	764 ^b	10,9
Oriola (c. 1412-1414)	8.200	1.000 ^a	8,2
Penàguila (c. 1412-1414)	3.300	167 ^b	19,7
València (c. 1412-1414)	268.700	8.000 ^a	33,5
Vila-real (c. 1412-1414)	5.100	512 ^b	9,9
Xàtiva (c. 1412-1414)	52.400	2.138 ^b	24,5
Xixona (c. 1412-1414)	1.700	105 ^a	16,1

^a 1418; ^b 1415; ^c 1421; ^d 1422.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades proporcionades per A. FURIÓ, *Història del País Valencià*, València, 1995; GUINOT, «El Patrimoni Reial...»; GUINOT, «La gestió dels llocs de reialenc...»; MIRA JÓDAR, *Entre la renta y el impuesto...*

Las rendes que la Corona obtenia de la xarxa de batllies que articulaven el patrimoni reial assolien un muntant molt diferent sobretot en funció de les dimensions demogràfiques del lloc, des d'unes desenes de milers de sous en les ciutats i viles més grans –des de Xàtiva a Castelló, i evidentment València–, fins a uns pocs milers en els llocs d'un o dos centenars de focs. En general, la renda per foc que n'obtenia la Corona se situava entre 10 i 20 sous, excepcionalment 30 sous o més, però en aquests casos s'hi incloïen rendes especials, com ara els tributs de tot el regne que recaptava el batlle general de València, o bé sistemes de recaptació directa, que prescindia dels «intermediaris» fiscals. Es tractava d'unes mitjanes notablement inferiors a les que els senyors particulars obtenien dels seus dominis, que

se situaven entorn dels 50 sous, en el cas de tenir vassalls cristians, i dels 100 sous, si eren musulmans.⁴⁰ Ara bé, això no significava que les rendes efectivament pagades pels contribuents fossen tan moderades, ja que usualment una bona part de les recaptacions –com veurem més avall– no arribava als batlles, sinó que es desviava a favor dels gestors dels drets, com eren els arrendataris i, sobretot, els possessors a cens de les regalies. En general, les rendes de les batllies responien a una tipologia bastant uniforme, amb l'excepció de la més meridional d'Oriola-Alacant. En efecte, el gros dels ingressos reials en aquests districtes fiscals estava constituït per tres grans conceptes impositius: la renda denominada *terç delme*, els tributs fixos formats per la *peita* i la *cena d'absència*, i les regalies subjectes al control monopolístic de la monarquia.

La percepció per part de la Corona d'una proporció del delme eclesiàstic pertanyent a les parròquies i bisbats de l'Església, conegut com a *terç delme*, es remun-tava als moments inicials de la conquesta del país per les tropes cristianes feudals. Aquesta apropiació es veié afavorida pel fet que la Santa Seu ja havia cedit abans a la monarquia tots els delmes del nou regne durant els anys que havia durat l'empresa guerrera, concebuda com una veritable croada. De aquesta manera, la Corona va trobar una solució còmoda i rendible per a pal·liar l'escassetesa de rendes derivades de la possessió de la terra i poder omplir així les necessitats arques reials. No sense resistències, ja que només va ser després d'una aferrissada pugna legal amb els bisbats, que va culminar a mitjan segle XIII, quan la monarquia aconseguí de retenir definitivament una porció del delme.⁴¹ Com a norma general, l'administració reial es va reservar un terç del delme en els territoris de reialenc pertanyents a la diòcesi de València –d'aquí el nom que adquiriria aquesta exacció en els anys posteriors–, mentre que aquesta part va ascendir a la meitat en les zones sota la jurisdicció del bisbat de Tortosa, al nord del regne. En últim terme, la renda que els batlles locals arrendaven cada any en concepte de delme reial no era altra cosa que una partició de la producció agrícola, que oscil·lava, segons la legislació foral, entre la desena part de la collita de cereals, llegums i hortalisses i la dotzena d'altres productes com l'arròs, les fruites o les olives.⁴² Així, doncs, la naturalesa de la punció fiscal del *terç delme* era equivalent a la d'una renda agrària clàssica.⁴³

Els orígens del tribut de la peita daten també del moment de la conquesta. En principi, el monarca, com a titular de les viles reials que conformaven el seu patri-

40. A. FURIÓ, «Estructures fiscals, pressió tributària i reproducció econòmica al País Valencià en la baixa Edat Mitjana», dins SANCHEZ I FURIÓ, *Corona, municipis i fiscalitat...*, 495-525; P. VICIANO, *Els peus que calciguen la terra. Els llauradors valencians a la fi de l'edat mitjana*, València, 2012, 210-218.

41. BURNS, «A Mediaeval Income Tax...»; R. I. BURNS, *El reino de Valencia en el siglo XIII (Iglesia y sociedad)*, València, 1982, 342-392.

42. P. J. TARAÇONA, *Instituciones dels furs i privilegis del regne de València*, València, 1580 (ed. facsímil, València, 1976), 83-86.

43. J. R. DÍAZ DE DURANA I E. GUINOT, «La dime dans l'Espagne médiévale», dins *La dime dans l'Europe médiévale et moderne. Actes des XXXe Journées internationales d'histoire de l'Abbaye de Flaran, 3-4 octobre 2008*, Tolosa de Llenguadoc, 2010, 63-88.

moni recentment constituït, podia imposar als seus vassalls una contribució directa que gravara la possessió dels seus béns immobles. Si en la seua concepció, per tant, la peita podia catalogar-se com un tribut de caràcter jurisdiccional, és a dir, derivat de l'autoritat exercida sobre els homes, en la pràctica es comportava com una autèntica imposició directa sobre el patrimoni. De fet, la gènesi del pagament de la peita al regne de València apareix lligada als enfranquiments concedits entre 1252 i 1271 per Jaume I a les viles reials dels censos que havien estat establerts prèviament sobre la terra durant el procés colonitzador. El nou tribut vingué així, en cert sentit, a substituir els censos derogats. Malgrat això, la forma de percepció típica que va adoptar la peita al país fou l'abonament col·lectiu per part de les comunitats locals d'una quantitat global a la Corona, en proporció més o menys ajustada a la seua grandària i volum demogràfic. Això va provocar, en primer lloc, l'allunyament de la realitat jurídica i fiscal en què es basava i, en segon, la delegació de la seua recaptació en les entitats polítiques locals, els municipis, que adquiriren de seguida la potestat de gestionar autònomament l'impost i de decidir cada any la taxa aplicada sobre els contribuents, a canvi d'abonar, amb càrrec a les arques municipals, les peites exigides per la monarquia.⁴⁴ Aquest procés va culminar en les Corts de 1329, quan es fixà de manera definitiva l'import anual que havien de satisfer a la Corona les principals viles del regne en concepte de peita real.⁴⁵ Cal dir, no obstant això, que la capital, la ciutat de València, quedà exempta del pagament d'aquest tribut mercè a un privilegi atorgat per Alfons el Franc el 1286.⁴⁶

Com es desprèn de la mateixa denominació, la cena representava en el seu origen l'obligació que les comunitats tenien d'allotjar i alimentar el monarca, o qualsevol altre membre de la família reial, i el seu seguici, quan, en el seu constant pelegrinatge al llarg de les seues possessions, havien de pernoctar-hi. Amb característiques alhora senyoriales i públiques, no hi ha dubte que aquest tribut en espècie podia arribar a ser especialment incòmode. Si per a les comunitats aconseguir la commutació d'aquesta molesta càrrega per una suma en diners devia resultar atractiu, el rei, per la seua banda, tampoc no estava en condicions de menysprear qualsevol nova font de renda segura i regular. Així, aquests interessos convergents conduïren ben aviat a la conversió d'aquesta obligació de reminiscències senyoriales en el pagament d'una quantitat en metàl·lic; una quantitat que el rei percebia al principi amb caràcter

44. R. I. BURNS, *Colonialisme medieval. Explotació postcroada de la València islàmica*, València, 1987, 133-143; TORRÓ, «Colonització i renda feudal...», 70-77; A. J. MIRA JÓDAR i P. VICIANO, «La construcció d'un sistema fiscal: municipis i impost al País Valencià (segles XIII-XIV)», *Revista d'Història Medieval* 7, 1996, 135-148; FURIÓ, «L'impòt direct...», 175-179. Aquesta vinculació entre enfranquiment de censos i implantació de la peita en el regne de València, tanmateix, ha estat qüestionada per V. BAYDAL, «Peites, quèsties, redempcions d'exèrcit i subsidis. La naturalesa i l'evolució dels principals tributs reials directes a la Corona d'Aragó des de Jaume I fins a Alfons el Benigne (1213-1336)», dins M. T. FERRER i MALLOL (ed.), *Jaume I. Commemoració del VIII Centenari del naixement de Jaume I*, Barcelona, 2011, I, 259-285.

45. TARAÇONA, *Institucions dels furs i privilegis...*, 98; MIRA JÓDAR i VICIANO, «La construcció d'un sistema fiscal...»; FURIÓ, «L'impòt direct...», 179-181; BAYDAL, «Peites, quèsties...».

46. J. V. GARCÍA MARSILLA, «La génesis de la fiscalidad municipal en la ciudad de Valencia, (1238-1366)», *Revista d'Història Medieval* 7, 1996, 149-170; FURIÓ, «L'impòt direct...», 179-181.

extraordinari i que immediatament es transformaria en un tribut regular i ordinari. Al mateix temps, com estava succeint amb la peita, el seu import quedava fixat definitivament i de forma permanent fins a les acaballes de l'època foral. La primitiva *cena de presència* havia esdevingut d'aquesta manera la *cena d'absència*.⁴⁷

Els drets privatis de la Corona eren definits, en conjunt, com a regalies,⁴⁸ i estaven formats per diversos conceptes. En primer lloc, i sobretot, l'explotació de les instal·lacions dedicades a la transformació i distribució de la producció agrícola i ramadera. Així, la molta dels cereals, la coccí del pa, el tall i comercialització de la carn i la venda del peix eren activitats monopolístiques sobre les quals pesaven els gravàmens imposats per la fiscalitat reial. També la possessió del domini útil d'alguns immobles urbans –cases, corrals, tints– i d'unes poques parcel·les de terra per part de particulars proporcionava ingressos a les arques de la Corona. Finalment, el control de l'Estat sobre la redacció dels documents públics emanats per les escrivanies dels diversos magistrats i oficials de cada localitat constituïa així mateix una font de recursos per a la monarquia.

En principi, i segons la legislació foral, els propietaris dels molins, o els qui els explotaven directament, havien de percebre, sempre en espècie, una taxa denominada *molta*, que consistia en 1/16 part del blat que es dugués a moldre als seus establiments, 1/15 part del panís i del mill i 1/13 part de l'ordi.⁴⁹ El monarca, o en el seu cas el senyor, com a posseïdor últim del domini sobre aquests aparells, tenia la facultat de cobrar una part d'aquests beneficis. Segons el que sabem, en un primer moment, en els anys immediatament posteriors a la conquesta, aquesta proporció sembla que va seguir les pautes dels territoris situats més al nord, de Catalunya, on es xifrava en la meitat o un terç sobre la molta.⁵⁰ Tanmateix, aquest procediment de repartició dels guanys obtinguts gràcies a la percepció del dret de molta entre el monarca i l'individu que explotava la instal·lació va ser substituït prompte per la fórmula jurídica de l'establiment emfitèutic dels molins a canvi d'uns censos fixos, en metàl·lic o en espècie, tot i que en algunes ocasions, com veurem, també s'utilitzà per part de la Corona el mecanisme de gestió basat en l'arrendament anual d'aquests drets derivats de la molta dels cereals.

Per altra banda, la darrera etapa en el procés de transformació de la producció cerealista en aliment consumible, el pa, també constituïa una activitat sotmesa al control monopolístic reial. La taxa que solia aplicar-se en tot el país en concepte

47. M. MIQUEL VIVES, «La “cena de presència” a la Corona d'Aragó a mitjan segle XIV», dins M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ (comp.), *Estudios sobre renta, fiscalidad y finanzas en la Cataluña bajomedieval*, Barcelona, 1993, 277-334; BURNS, *Colonialisme medieval...*, 234-238; MATEU I LLOPIS, «Colecta de la cena...». Sobre el pes de la cena de presència, P. VICIANO, «El impacto económico de las visitas reales en las finanzas del municipio. Las villas de Castellón y de Vila-real en los siglos XIV-XV», dins A. BEAUCHAMP, A. FURIÓ, G. GAMERO i M. NARBONA (eds.), *Acoger, abastecer y financiar la corte. Las relaciones entre las cortes ibéricas y las sociedades urbanas a fines de la Edad Media*, València, 261-375.

48. TARAÇONA, *Instituciones dels furs i privilegis...*, 342.

49. TARAÇONA, *Instituciones dels furs i privilegis...*, 168.

50. TORRÓ, *La formació d'un espai feudal...*, 89-90.

de *fornatge*, és a dir, de dret fiscal sobre la cocció del pa, era d'1/20 o d'1/25 part, segons els llocs; dit d'una altra manera, d'un pa de cada vint o de cada vint-i-cinc.⁵¹ Tanmateix, igual que havia succeït amb les instal·lacions de molta, la Corona va començar a cedir molt aviat l'explotació dels forns, i en conseqüència, la percepció del fornatge, sota la modalitat d'emfiteusi o, més rarament, mitjançant l'adjudicació en arrendaments anuals. Ja fos a canvi del pagament d'un cens fix en metàl·lic o d'una quantitat acordada durant el període de vigència de l'arrendament, els emfiteutes i els arrendataris dels forns reials adquirien així la facultat de recaptar en el seu profit la taxa del fornatge degut pels usuaris de l'establiment.

Al costat del pa, la transformació i la comercialització d'altres aliments bàsics, com la carn i el peix, era un procés sotmès als drets monopolístics de la monarquia. De fet, el sacrifici dels animals, l'especejament, l'elaboració de la carn i la venda al consumidor havien de realitzar-se, obligatòriament, en les carnisseries reials, uns establiments que, a l'igual del que succeïa amb els forns i els molins, solien ser explotats a través de concessions emfiteütiques. En conjunt, molins, forns i carnisseries conformaven, doncs, els monopolis de la Corona.

La redacció de documents oficials per part de l'administració de la Corona en constituïa també un dret privatiu. En l'àmbit local, les oficines de la monarquia que tenien potestat per a la confecció de aquests documents eren l'escrivania del justícia –també anomenada *de la vila*–, l'escrivania de la batllia i, en el cas de les ciutats de Xàtiva i d'Oriola, seus de les respectives governacions, l'escrivania d'aquesta institució. La primera de aquestes oficines s'encarregava de posar per escrit totes les actuacions dutes a terme pel justícia de la localitat, una magistratura ciutadana que tenia com a missió fonamental exercir les jurisdiccions civil i criminal dins de l'esfera de la seua competència processal. Per la seua part, la segona responia de la redacció dels documents produïts per la batllia local, mentre que les de les governacions de Xàtiva i d'Oriola complien funcions semblants en el seu àmbit. Els ingressos derivats de les tarifes percebudes pels notaris-escrivans de les respectives institucions a l'hora d'elaborar els expedients administratius o judicials havien de revertir, en teoria, a les arques de la Corona. Tanmateix, tal com succeïa amb els monopolis, les escrivanies, tant de la cort del justícia com de la cort de la batllia i de la governació, estaven cedides en emfiteusi, o bé, amb una freqüència molt inferior, eren arrendades anualment.

Els modestíssims censos emfiteütics percebuts pel domini eminent sobre certs immobles urbans –cases, patis, obradors– i unes poques parcel·les de terra –normalment vinyes i horts– no significaven més que uns reduïts ingressos per a la monarquia. Això era conseqüència del fet que, en totes les viles reials del país, la immensa major part de les parcel·les de terra i dels habitatges urbans o bé havien estat atorgades inicialment per la Corona en propietat i tenien, per tant, un caràcter alodial i lliure de qualsevol tipus de cens, o bé havien quedat enfranquits amb posterioritat, com ja hem vist. D'altra banda, les taxes cobrades per l'emmagatzematge

51. BURNS, *Colonialisme medieval...*, 79-83; VICIANO, *Els cofres del rei...*, 58-59; MIRA JÓDAR, *Entre la renta i el impuesto...*, 72-76.

de productes –essencialment gra– en els almodins i els hostals (alfòndecs) d'algunes ciutats, com Morvedre (Sagunt), Alzira i Xàtiva,⁵² proporcionaven rendes a l'administració reial a través de la cessió emfitèutica o l'arrendament de aquests locals i dels drets fiscals que duïen aparellats.

En una connexió estreta amb els ingressos obtinguts de les regalies es trobaven els beneficis derivats dels drets emfitèutics del lluïisme i la fadiga. El *lluïisme* consistia a percebre d'un 10% del preu de venda del domini útil d'un immoble –un molí, una casa, un camp, un forn– establert en emfiteusi. Pel que fa a la *fadiga*, es definia com el dret de prelatió que el senyor eminent, en aquest cas el rei, podia exercir sobre un bé emfitèutic posat en venda.⁵³ No obstant això, aquesta prerrogativa només era exercida molt excepcionalment per l'administració reial, que es limitava quasi sempre a donar el seu assentiment a la transacció.

Fora ja de les regalies, el ventall de drets i rendes de les batllies reials es completava, primer, amb certs tributs comercials de caràcter aranzelari, fonamentalment *peatges*, percebuts en algunes ciutats i viles més importants del regne, com ara Xàtiva, Alzira i Morvedre;⁵⁴ segon, amb la gabella de la sal cobrada a Borriana, Alzira i Xàtiva;⁵⁵ i tercer, amb tarifes i impostos aplicats sobre certes activitats mercantils i manufactureres, com podien ser les *coses vedades* a Castelló⁵⁶ i la fabricació de paper, el conegut com a *marxam del paper*, a Xàtiva.⁵⁷ Però també amb la participació que el monarca tenia sobre les multes i composicions judicials imposades pels oficials municipals.

L'exercici de la justícia corresponia, des d'un punt de vista teòric, evidentment al monarca, però, en realitat, en l'àmbit local, aquest delegava la potestat de jutjar i

52. SILVESTRE ROMERO, *Organització i gestió...*, 96-100; FURIÓ, *El camperolat valencià...*, III, 797-935; GUINOT, «El Patrimoni Reial...», 599-607; A. J. MIRA JÓDAR, «El patrimonio de la corona en la ciudad de Xàtiva. La bailía real (1373-1500)» (en premsa).

53. TARAÇONA, *Institucions dels furs i privilegis...*, 342; G. COLON i A. GARCIA (ed.), *Furs de Valencia*, Barcelona, 1983, IV, 220 (llibre IV, rub. XXXIII, cap. III) i 226 (llibre IV, rub. XXXIII, cap. XII). Sobre aquests dos drets emfitèutics, vegeu també M. PESET REIG, «L'emfiteusi al Regne de València. Una anàlisi jurídica», *Estudis d'història agrària* 7, 1989, 99-126; M. V. FEBRER ROMAGUERA, *Domínio y explotación territorial en la Valencia foral*, València, 2000, 116-119 i 150-162.

54. MIRA JÓDAR, «El patrimonio de la corona...»; FURIÓ, *El camperolat valencià...*, III, 797-935; GUINOT, «El Patrimoni Reial...», 599-607; SILVESTRE ROMERO, *Organització i gestió...*, 114-117.

55. J. R. MAGDALENA NOM DE DÉU, *La gabela de la sal en Burriana en el quinquenio 1375-1379*, Borriana, 1981; Arxiu del Regne de València (ARV), Mestre Racional (MR), 1951-1973; FURIÓ, *El camperolat valencià...*, III, 797-935; GUINOT, «El Patrimoni Reial...», 594-595 i 600-607; MIRA JÓDAR, «El patrimonio de la corona...». Amb caràcter més general, vegeu J. SÁNCHEZ ADELL, «Notas para la historia de la sal en la Edad Media valenciana», *Millars* II, 1975, 27-45; J. HINOJOSA MONTALVO, «Sal, fiscalidad y cultura material en el reino de Valencia a fines de la Edad Media», dins B. ARIZAGA *et al.* (ed.), *Mundos medievales. Espacios, sociedades y poder. Homenaje al Profesor José Ángel García de Cortázar y Ruiz de Aguirre*, Santander, 2014, II, 1467-1478.

56. LÓPEZ ELUM, *Coses vedades en Castellón...*; CHORRO BARRIL, «El sistema impositivo...»; VICIANO, *Els cofres del rei...*, 68-69.

57. MIRA JÓDAR, «El patrimonio de la corona...». L'evolució d'aquest gravamen durant el segle XV ha estat estudiat també per J. V. GARCÍA MARSILLA, «El papel y la seda. Auge y caída de dos industrias mudéjares en la Xàtiva medieval», dins *VII Simposio Internacional de Mudejarismo. Actas*, Terol, 1999, 77-82.

castigar en les magistratures municipals, de manera especial en el justícia i el mostassaf. Amb tot, la monarquia es reservava per a les seues arques un terç de les multes i de les sancions pecuniàries que aquests oficials municipals imposaven durant l'any que exercien els seus càrrecs. Tant els justícies com els mostassafs de les viles reials tenien l'obligació de presentar els seus comptes al batlle local quan acabava el seu l'exercici administratiu, i d'ingressar en la tresoreria de la batllia l'import corresponent a la Corona. Ara bé, amb certa freqüència, l'administració financera central exonerava, per algun temps, els oficials de justícia municipals d'aquesta obligació. I, per altra banda, els agents reials, de vegades, es trobaven amb veritables dificultats a l'hora d'exigir als magistrats locals el lliurament de les quantitats reportades durant el seu mandat, i, en qualsevol cas, quan ho aconsegueien, representaven sempre sumes insignificants.⁵⁸ Finalment, els ingressos reials d'algunes batllies en què hi havia moreries i aljames incloïen també els gravàmens que pesaven sobre la població musulmana i jueva, compresos els derivats de l'aplicació de la justícia i de la concessió de permisos i llicències. En aquest sentit, cal ressenyar, per una banda, el volum i la varietat de les rendes de la important moreria de Xàtiva, que constituïa fins i tot una batllia separada dins de la batllia de la ciutat,⁵⁹ i, per una altra, les substancioses multes, composicions i pagament de salconduits que es veien obligats a satisfer els musulmans en la jurisdicció de la batllia d'Oriola-Alacant.

Precisament, aquesta batllia (també anomenada *dellà Xixonà*), com ja s'ha indicat, constituïa un cas peculiar dins del sistema tributari patrimonial valencià.⁶⁰ A més dels considerables ingressos obtinguts de la comunitat mudèjar, el tret més distintiu d'aquesta batllia meridional consistia en el fet que no s'hi recaptava cap dels principals impostos de les altres batllies: ni el terç delme, ni la peita, ni la cena d'absència. Per contra, s'hi ingressaven tributs específics de caràcter aranzelari, com l'*almoxarifat*, un impost que gravava el comerç amb la Corona de Castella; s'hi explotaven les salines de Guardamar i l'activitat pesquera desenvolupada en aquesta població; s'hi cobrava la *cavalcadura de la mar*, mitjançant la qual l'administració reial s'apropriava d'una porció del botí procedent de les naus capturades pels corsaris o de la venda d'esclaus; s'hi percebien tributs sobre la transhumància i la utilització de pastures per part dels bestiar castellans, els denominats *montazgo* i *dret de l'estremenyo*; i, finalment, s'hi arrendaven els drets sobre les escrivanies judicials.⁶¹ Aquesta particu-

58. GUINOT, «La gestió dels llocs de reialenc...»; VICIANO, *Els cofres del rei...*, 65-66; SILVESTRE ROMERO, *Organització i gestió...*, 126-130; MIRA JÓDAR, *Entre la renta y el impuesto...*, 88-89 i 165.

59. GUINOT, «El Patrimoni Reial...», 603-607; MIRA JÓDAR, «El patrimonio de la corona...». També M. T. FERRER I MALLOL, «La moreria de Xàtiva (segles XIV-XV)», dins *Xàtiva, els Borja: una projecció europea*, Xàtiva, 1995, 189-200.

60. La informació i les dades sobre la batllia d'Oriola procedeixen d'ARV, MR, 4543-4573, de GUINOT, «El Patrimoni Reial...», 612-614 i de J. A. BARRIO BARRIO, «Las rentas reales en la procuración de Orihuela, 1305-1324», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* 11, 1996-1997, 43-64.

61. Alguns d'aquests tributs han estat examinats, a partir d'un memorial de 1613 que conté també referències a l'època medieval, per F. MATEU I LLOPIS, «El "Llibre de capitols ab los quals se arrenden y collecten los drets reals que te Sa Magestat en la Governació y Batllia General de Oriola y Alacant" de Luis Ocaña», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* 3,

laritat de la batllia d'Oriola tenia l'origen en el caràcter de la primera repoblació del territori, sota els monarques castellans fins a 1304, i, per tant, en una articulació inicial de les rendes reials diferent a la de la resta del patrimoni de la monarquia en el regne de València.⁶²

TAULA 2
Estructura de les rendes de les batllies reials (en percentatge)

	<i>Terç delme</i>	<i>Peita- cena</i>	<i>Regalies i censos</i>	<i>Tributs comercials</i>	<i>Gabella de la sal</i>	<i>Drets de jurisdicció</i>	<i>Altres</i>
Ademús (c. 1412-1416)	–	84	16	–	–	–	–
Alcoi (1378-1530)	33,3	27,2	33,7	–	–	–	5,8
Alpont (c. 1412-1416)	58,8	29,6	9	–	–	–	2,6
Alzira (c. 1412-1416)	54,1	25,4	9,5	2,1	7,2	–	1,6
Biar (1376-1530)	69,5	–	29,8	–	–	–	0,7
Bocairent (1416-1530)	65,2	25,2	9,4	–	–	–	0,1
Borriana (1422-1500)	21,6	54,1	6,5	–	17,1	–	0,7
Castelló (1372-1500)	47,3	40,5	9,0	–	–	–	3,2
Castellfabib (c. 1412-1416)	–	67,1	25,7	–	–	–	7,2

1984, 260-275; F. MATEU I LLOPIS, «El “Dret reial de Almoxarif” en la “Batllia General de Oriola y Alacant”», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* 4-5, 1986, 313-321; F. MATEU I LLOPIS, «El “Dret del Vedat” en la “Batllia General de Oriola y Alacant”», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* 7, 1988-1989, 305-314. Sobre les salines del sud del regne, vegeu J. HINOJOSA MONTALVO, «Las salinas del mediodía alicantino a fines de la Edad Media», *Investigaciones Geográficas* 11, 1993, 279-292; J. L. SOLER MILLA, «El aprovechamiento de los recursos naturales: explotación y producción de la sal en el mediodía valenciano (siglos XIII-XVI)», dins S. VILLAR (ed.), *Sal, agricultura y ganadería: la formación de los paisajes rurales en la Edad Media*, Granada, 2013, 205-264.

62. Es pot veure una anàlisi dels oficials i del volum dels ingressos de la batllia durant els primers temps de la incorporació d'aquest territori al regne de València a M. T. FERRER I MALLOL, «La Batllia General de la part del regne de València dellà Xixona», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* 6, 1987, 279-309 i un estudi de l'estructura de les rendes de la batllia en el mateix període a Barrio Barrio, «Las rentas reales en la procuración de Orihuela...».

	<i>Terç delme</i>	<i>Peita-cena</i>	<i>Regalies i censos</i>	<i>Tributs comercials</i>	<i>Gabella de la sal</i>	<i>Drets de jurisdicció</i>	<i>Altres</i>
Corbera (1432-1465)	35,8	53	5,7	–	–	–	5,5
Morella (c. 1412-1416)	46,7	37,1	7,2	2,8	–	–	6,2
Morvedre (1382-1500)	33	22	41	4	–	–	–
Ontinyent (1376-1530)	61,9	22,7	15,5	–	–	–	0,1
Oriola (1377-1489)	–	–	56,9	22,2	–	18,2	2,7
Penàguila (1413-1530)	63,4	28,6	7,5	–	–	–	0,4
València ¹ (1419-1454)	5,4	–	3,7	47,1	10,5	24,6	8,6
Vila-joiosa (1467-1500)	88,4	–	11,5	–	–	–	–
Vila-real (1379-1500)	41,1	31,7	26,8	–	–	–	0,4
Xàtiva ² (1373-1500)	38,6	27,4	6,4	10,9	15,4	–	1,3
Xixona (c. 1412-1416)	68	17,5	7,5	–	–	–	7

Nota: en l'apartat «Altres» s'han inclòs, quan n'hi ha, els ingressos corresponents a la participació reial en les multes imposades pels oficials dels municipis, unes quantitats sempre ínfimes que no superen l'1% del total de les rendes de cada batllia.

¹ Els percentatges de la Batllia General de València corresponen al conjunt de les rendes percebudes en la ciutat de València i dels tributs que afecten tot el regne i no inclouen, per tant, les partides reemes pels batlles locals.

² Els percentatges de la batllia de Xàtiva comprenen únicament les rendes de la ciutat pròpiament dita. No s'han considerat, doncs, les rendes de la moreria urbana, que responen a una tipologia molt característica de la fiscalitat sobre els musulmans, ni les rendes de les petites batllies del terme municipal de la ciutat (Benigànim, l'Olleria, l'Énova i Castelló de Xàtiva), la composició de les quals desconeixem.

Font: elaboració pròpia a partir de les dades proporcionades per GUINOT, «El Patrimoni Reial...» (Ade-mús, Alpont, Alzira, Castellfabib, Morella, Xixona); FURIÓ, *El camperolat valencià...*, III (Alzira); VICIANO, *Els cofres del rei...* (Castelló); MIRA JÓDAR, *Entre la renta y el impuesto...* (Alcoi, Biar, Bocairent, Ontinyent, Penàguila); SILVESTRE ROMERO, *Organització i gestió...* (Morvedre); GUINOT, «La gestió dels llocs de reialenc...» (Corbera); MIRA JÓDAR, «El patrimonio de la corona...» (Xàtiva); MIRA JÓDAR, «La financiación de las empresas mediterráneas...»; KÜCHLER, *Les finances de la Corona d'Aragó...* (València); SEMPÈRE REQUENA, «Estudio de las rentas...» (Vila-joiosa); ARV, MR, 1951-1973 (Borriana), 4543-4573 (Oriola), 5172-5184 (Vila-joiosa), 4952 bis-4996 (Vila-real).

Feta l'excepció d'aquesta batllia del sud del país, l'estructura dels ingressos reials de les diferents batllies locals obeeïa, doncs, a uns patrons molt similars. En efecte, en el conjunt de totes les batllies hi havia tres grans conceptes tributaris que suposaven a l'entorn del 80-90% de les rendes: el terç delme, que oscil·lava entre un quart i dos terços; el bloc compost pels ingressos fixos de la peita i la cena, entre un terç i la meitat; i els drets monopolístics sobre molins, forns, carnisseries i escrivanies, que completaven la resta, al voltant d'una sisena part. És cert que en les poblacions sobre les quals pesaven impostos comercials, especialment la gabella de la sal i els peatges locals, aquests podien assolir un cert relleu, amb percentatges de fins a una cinquena part. Amb tot, eren el sector agrari, d'una banda, a través tant del terç delme com de les taxes sobre les instal·lacions dedicades a la transformació i distribució de la producció agrícola i ramadera, i la tributació directa, per una altra, representada per la peita i la cena, els dos suports fiscals bàsics de la Corona en la immensa major part dels seus dominis privatis. Això significava que els ingressos de les batllies podien fluctuar amb la conjuntura agrària –segons el volum de les collites i els seus preus–, i, de fet, el terç delme, al llarg dels segles XIV-XV va presentar tendències diferents arreu del país: una davallada al nord, certa estabilitat en la zona central i un remarcable creixement al sud. Tanmateix, aquestes fluctuacions de les rendes decimals –i en part de les regalies, també lligades a l'evolució del consum– es veien esmortides per l'estabilitat de les rendes fixes en metàl·lic, la peita i la cena, cosa que va contribuir a la solidesa dels ingressos del domini reial en comparació amb un ampli sector de les senyories nobiliàries.⁶³

L'administració central del reial patrimoni: la Batllia General de València

La Batllia General constituïa el centre neuràlgic de les finances ordinàries de la Corona al regne de València. Els ingressos procedents tant de la xarxa de batllies locals com dels tributs que afectaven el conjunt del regne i dels drets fiscals que –com en qualsevol altra batllia– incidien exclusivament sobre la capital del país, convergien de manera simultània en els cofres de la Batllia, dels quals, a manera de «caixa única», sortien al seu torn per fer front a les despeses, ordinàries i extraordinàries, que el monarca ordenava satisfer a compte de les seues rendes patrimonials. La funció primordial del batlle general consistia, doncs, a gestionar i recaptar els diferents conceptes impositius que conformaven la fiscalitat de la monarquia sobre els seus vassalls directes, sobre el domini reial.

63. En aquest estudi estructural, no podem tractar amb detall l'evolució de les rendes i els factors demogràfics i econòmics que hi intervenien. Vegeu, en aquest sentit, les aportacions de FURIÓ, *El camperolat valencià...*, I, 393-399, i III, 797-935; VICIANO, *Els cofres del rei...*, 75-102; SILVESTRE ROMERO, *Organització i gestió...*, 162-178; MIRA JÓDAR, *Entre la renta i el impuesto...*, 93-134. Sobre l'evolució del terç delme de les principals batllies del regne, A. TORRA PÉREZ i C. LÓPEZ RODRÍGUEZ, «Producció agrària y renta feudal en Valencia (1380-1480)», dins E. SERRANO i E. SARASA (ed.), *Señorío y feudalismo en la Península Ibérica (ss. XII-XIX)*, Saragossa, 1993, 3, 547-578.

El primer gran grup d'impostos que el batlle administrava directament estava format per una sèrie d'aranzels comercials que gravaven especialment el tràfic mercantil exterior,⁶⁴ i que el monarca percebia en qualitat de tributs patrimonials, és a dir, de manera ordinària, plenament autònoma i sense necessitat de sol·licitar l'aprovació de la representació institucional del regne, de les corts. En última instància, aquests gravàmens no eren sinó els hereus, de vegades fins i tot en la mateixa terminologia, dels antics peatges i lleudes de segles anteriors i d'origen senyorial. De fet, al regne de València, la Batllia General recaptava abans de res els drets de la denominada *taula del pes reial* –en realitat un peatge clàssic, malgrat el seu nom–, que consistia en una imposició sobre el trànsit de més d'un centenar de productes, amb unes tarifes tributàries que variaven en funció del pes o del nombre d'unitats de les mercaderies transportades. Molt semblant en la seua concepció era la denominada *lleuda de Tortosa* –designada així mateix com *dret de les lleudes que-s cullen en la ciutat e regne de València*–, si bé incidia en la circulació d'articles diferents i amb tipus impositius específics.⁶⁵ Per la seua banda, el *dret de coses vedades de mar e terra* s'aplicava sobre l'exportació d'uns determinats productes que, per les seues característiques, podien ser susceptibles de ser utilitzats en contra dels interessos del regne pels països importadors, com ara armes, metalls, cavalls...⁶⁶ Malgrat que en un principi aquest tràfic mercantil estava sotmès a severes restriccions, es podia obtenir l'autorització dels oficials reials a través del pagament d'unes taxes aplicades amb relació al pes de la mercaderia exportada, l'esmentat dret de coses vedades. En aquest mateix sentit es pot definir l'anomenat *dret dels damnificats* –o *dret de quema*–,⁶⁷ que gravava els intercanvis comercials amb el regne de Castella a través d'una tarifa sobre el valor dels articles que transitaven, anant o venint, per les duanes terrestres del país.

Finalment, aquesta àmplia varietat d'imposicions aranzelàries es completava amb dos tributs que no afectaven els habitants del regne, sinó que requeien exclusivament sobre els mercaders estrangers: d'una banda, el conegut com a *dret del*

64. D. IGUAL LUIS, *Valencia e Italia en el siglo XV. Rutas, mercados y hombres de negocios en el espacio económico del Mediterráneo occidental*, Castelló, 1998, 119-187; C. LÓPEZ RODRÍGUEZ, «Hisenda reial i comerç en el Regne de València en l'època del Magnànim», *Recerques* 43, 2001, 129-162; P. IRADIEL, *El Mediterráneo medieval y Valencia. Economía, sociedad, historia*, València, 2017.

65. Sobre la *taula del pes reial* i la *lleuda* vegeu, a més dels treballs citats a la nota anterior, SANTAMARÍA ARÁNDEZ, *Aportación al estudio de la economía...*, 107-126; GUAL CAMARENA, «Aranzeles de lezdas...»; KÜCHLER, *Les finances de la Corona d'Aragó...*, 43-102.

66. FERRER NAVARRO, *La exportación valenciana...*; CHORRO BARRIL, «El sistema impositivo...»; LÓPEZ ELUM, *Cosas vedadas en Castellón...*; HINOJOSA MONTALVO, «Las relaciones comerciales...».

67. T. CANET APARISI *et al.*, «El impuesto de la "quema". Aproximación a su estudio», *Estudis* 9, 1981-1982, 229-242; T. CANET APARISI, «Los orígenes medievales de un impuesto moderno: la "quema"», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Moderna* 3, 1983, 181-190; M. DIA-GO HERNANDO, «"La quema". Trayectoria histórica de un impuesto sobre los flujos comerciales entre las Coronas de Castilla y Aragón (siglos XIV-XV)», *Anuario de Estudios Medievales* 30/1, 2000, 91-156.

vinté de les mercaderies, que obligava els jueus que no eren súbdits de la Corona a lliurar als oficials reials una vintena part del valor de les mercaderies que volien introduir al regne de València; d'una altra, i sobretot, el *dret dels italians*, o *dret dels tres diners per lliura*, en clara al·lusió a la tarifa tributària aplicada sobre els articles gravats, que afectava els mercaders italians que comerciaven amb el territori valencià. Aquest impost, creat el 1403 i en el qual se citava específicament els ciutadans pisans, florentins i llombards, es va ampliar en els anys següents a la resta de naturals de la península itàlica, i en particular als mercaders genovesos –amb l'establiment del *dret genovès*–, als savoians i també als alemanys –*dret alemany i saboyà*–, i va esdevenir un dels més rendibles per a la Corona catalanoaragonesa en el regne.⁶⁸

A banda dels «tributs del regne», el segon apartat de les rendes i drets que recaptava la Batllia General era el constituït pels ingressos procedents del patrimoni de la monarquia en la ciutat de València. En primer lloc, l'anomenat *terç delme de l'Horta*, que consistia, igual que en la resta de les viles del país, en el terç corresponent a la Corona en el delme eclesiàstic collit en el terme jurisdiccional de la capital. El mateix sentit cal atribuir als ingressos derivats de l'explotació del llac de l'Albufera de València, un espai natural patrimoni de la Corona, constituït per la gabella de la sal i pel *terç delme de la mar i quint del peix*.⁶⁹ També tenien un caràcter netament senyorial els censos, o *censals menuts*, percebuts per la Batllia a compte d'alguns immobles urbans i de certes instal·lacions productives –com obradors, carnisseries, forns– propietat de la monarquia i establerts en emfiteusi. Al costat de aquests censos –els *censals menuts*⁷⁰ i, si esqueia, dels corresponents lluïsmes, el ventall d'ingressos percebuts per la Corona gràcies als seus dominis i privilegis patrimonials a València es completava amb les rendes procedents de la moreria de la capital del regne, les taxes fiscals sobre els cereals emmagatzemats a l'almodí reial de la ciutat, els beneficis d'explotació de l'alfòndec –l'hostal i magatzem per a la població musulmana–,⁷¹ el monopoli de l'encunyació de moneda que es realitzava a les seques reials⁷² i el *dret del faixcar* –una reduïda taxa que gravava la venda al detall de certs productes de fabricació domèstica.⁷³

El tercer grup de ingressos de la Batllia General es pot incloure dins del concepte de drets derivats de la potestat jurisdiccional de la monarquia. En aquest

68. LÓPEZ ELUM, «El acuerdo comercial...». LÓPEZ ELUM, «El comercio de exportación...»; LÓPEZ ELUM, «Las relaciones comerciales...»; IGUAL LUIS, *Valencia e Italia...*, 119-187.

69. M. R. MUÑOZ POMER, «El quint del peix de l'Albufera i el terç delme de la mar fins 1431», *Afers* 1, 1985, 43-59.

70. Cal dir que es desconeix amb detall la composició originària dels *censals menuts*, atès que la major part foren alienats per Pere el Cerimoniós al segle XIV. Vegeu GUINOT, «El Patrimoni Reial...», 588-589. Per a les darrerries del segle XV, MORA, «El "real patrimonio" de Valencia...».

71. Sobre l'almodí i l'alfòndec, vegeu PILES ROS, *Estudio documental...*, i KÜCHLER, *Les finances de la Corona d'Aragó...*, 146-153. Pel que fa a l'alfòndec, vegeu també M. D. MEYERSON, *Els musulmans de València en l'època de Ferran i Isabel*, València, 1994, 279-282.

72. MATEU I LLOPIS, «Los contratos de arriendo de las cecas reales...».

73. KÜCHLER, *Les finances de la Corona d'Aragó...*, 145-146.

sentit, es trobaven, en primer lloc, les multes i les composicions imposades per la cort de la Batllia General. En efecte, a més d'administrar les rendes del domini reial, el batlle general posseïa atribucions en matèria judicial que afectaven tant la població cristiana com, sobretot, la musulmana i la jueva. Normalment, es tractava de casos d'alta jurisdicció, el mer imperi, i per això l'import de les sancions com a conseqüència de les sentències dictades solia ser bastant elevat. En segon terme, l'oficina de la Batllia centralitzava tots els drets econòmics reportats per algunes activitats dels musulmans del país, sobre els quals requeïa l'autoritat del monarca, especialment els delmes reials. S'hi afegien els permisos per abandonar el regne i també l'obtenció de les autoritzacions per poder redimir-se de l'esclavitud.⁷⁴ En qualsevol dels dos casos, les funcions jurisdiccionals exercides pel batlle general, en qualitat de delegat de la Corona, ja fos mitjançant l'aplicació del mer imperi o a través de les diverses imposicions que pesaven sobre mudèjars i jueus, resultaven molt beneficioses per als cofres reials.⁷⁵

A més de aquests tres grans capítols d'ingressos, el batlle general també rebia alguns impostos directes que formaven part de la fiscalitat patrimonial de la monarquia. És cert que la recaptació dels dos tributs d'aquesta mena més importants, la peïta reial i la cena d'absència, la duïen a terme, com hem vist, en l'àmbit local els oficials reials de les diverses batllies del país, però el batlle de València administrava altres exaccions fiscals directes, en concret el *morabatí* o monedatge, el coronatge i el maridatge. Mentre que el primer impost tenia un caràcter ordinari i es recaptava cada set anys, els segons eren clarament extraordinaris. Així, el *morabatí* consistia en un impost de capitació que havien de satisfer tots els focs del regne que superaren els 105 sous de patrimoni fiscal. El seu origen es remuntava, igual que en tots els estats europeus, al compromís adquirit per la Corona davant l'assemblea representativa del regne, les Corts, de no devaluar la moneda. De la mateixa manera que succeïa amb la peïta, també la ciutat de València estava exempta del *morabatí*, en aquest cas per un privilegi expedit per Pere el Cerimoniós a mitjan segle XIV.⁷⁶ Pel que fa al maridatge i al coronatge, es tractava de contribucions directes extraordinàries amb motiu d'alguns esdeveniments relacionats amb la vida de la família reial, dels quals se'n derivaven, evidentment, les denominacions: matrimonis i coronacions.⁷⁷

En resum, en la Batllia General de València, els tributs i aranzels duaners constituïen amb molta diferència el principal ressort fiscal de la monarquia, en

74. Una visió general de la jurisdicció reial sobre els musulmans a MEYERSON, *Els musulmans de València...*, 327-391.

75. Sobre les competències judicials del batlle general, vegeu PILES ROS, *Estudio documental...*, i la síntesi de GUINOT, «El Patrimoni Reial...», 589.

76. P. LÓPEZ ELUM, *El impuesto del morabatí: su base económica y sus aplicaciones demográficas. Datos para su estudio (siglos XIII-XVIII)*, resum de tesi doctoral, València, 1972. V. BAYDAL, «El naixement de l'impost del morabatí al regne de València (1265-1266)», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval* 15, 2006-2008, 141-164.

77. CUEVES GRANERO, «Aportación económica...»; SÁNCHEZ ADELL, «Contribuciones de Castellón de la Plana...».

una proporció propera a la meitat del total dels ingressos (sense computar-hi, lògicament, el numerari remès per la xarxa de batllies locals). Al seu costat destacaven també les elevades sumes aconseguides pels drets econòmics derivats de l'exercici de la justícia reial, al voltant d'una quarta part dels ingressos, mentre que ja a molta distància se situaven les rendes de l'Albufera i el terç delme de l'Horta, menys d'una desena part del total. Així, mentre que en la resta dels dominis valencians de la Corona l'activitat agrària i la fiscalitat directa representaven, com hem vist, les principals fonts de renda reial, en la batllia de la capital del regne eren el tràfic comercial i les taxes judicials els dos pilars fonamentals dels recursos financers de la Corona.

La gestió de les rendes

Amb independència d'aquesta diversitat tributària, el factor que veritablement condicionava tant el volum com l'evolució dels ingressos patrimonials de la monarquia era el procediment de gestió emprat en la recaptació de les rendes. La plasmació concreta d'aquestes modalitats podia variar en cada circumscripció, segons la tipologia dels recursos econòmics de la Corona i les característiques de les relacions entre aquesta i les comunitats locals en el moment que es va fixar l'estructura impositiva, als anys immediatament posteriors a la conquesta del país. Ara bé, en termes generals, la gestió de la fiscalitat reial seguia unes pautes molt similars. De fet, els mecanismes utilitzats pels oficials reials per a gestionar els «drets al senyor rei pertanyents» es basaven en tres procediments recaptatoris fonamentals: l'arrendament anual o plurianual, l'establiment emfitèutic i la gestió directa.⁷⁸

En primer lloc, tant els substanciosos tributs aranzelaris –des de la important lleuda de Tortosa fins als més modestos peatges–, com la principal renda de les batllies locals, el terç delme, eren arrendats anualment en subhasta pública. D'aquesta manera, els arrendataris es comprometien a satisfer als oficials reials, en els terminis acordats, les sumes estipulades en les adjudicacions, a les quals solia afegir-se el *dret de marcs*, un recàrrec del 2% sobre el preu de l'arrendament.⁷⁹ Com a contraprestació, els arrendataris recaptaven l'impost i es beneficiaven així del producte de la punció fiscal, assumint-ne, però, les despeses i riscos.

Per la seua banda, la immensa major part de les regalies i dels drets monopolístics, incloent-hi les escrivanies de justícia, les propietats immobles i les taxes d'emmagatzematge, estaven establerts en emfiteusi, amb algunes excepcions significatives, com els molins i els forns de Morvedre i d'Alcoi i les tres escrivanies

78. MIRA JÓDAR, «Administrar los drets al senyor rey pertanyents»...».

79. KÜCHLER, *Les finances de la Corona d'Aragó...*, 64; VICIANO, *Els cofres del rei...*, 49. Aquest *dret de marcs* era, teòricament, una manera de compensar a l'administració reial per les despeses ocasionades per la subhasta de la renda. Vegeu M. SÁNCHEZ MARTÍNEZ, «Una aproximación a la estructura del dominio real en Cataluña a mediados del siglo XV: el "capbreu o memorial de les rendes y drets reyal" de 1440-1444», dins SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *Estudios sobre renta, fiscalidad...*, 381-453 (424-425).

d'Oriola, que eren gestionats per mitjà de contractes d'arrendament.⁸⁰ Tanmateix, en general, els emfiteutes, és a dir, els titulars del domini útil, satisfien uns modestíssims censos en metàl·lic a l'administració reial a canvi de percebre els lucratius ingressos procedents de l'explotació d'aquestes rendes, com podien ser els derivats de la moltura i del fornatge. De fet, l'establiment emfiteutic garantia a aquests gestors privats la disponibilitat plena dels béns cedits –llibertat d'ús, possibilitat d'alienació, contractes vitalicis i hereditaris–, amb l'única obligació del pagament d'aquests censos anuals, fixos i immutables, i quan esqueia, dels lluïsmes i les fadigues corresponents.⁸¹

La gestió directa de les rendes s'emprava de manera molt esporàdica i en situacions econòmiques o administratives especials en el cas d'ingressos –com succeïa amb el terç delme– que en condicions normals s'arrendaven. També es feia servir habitualment la gestió directa per recaptar ingressos menors –lluïsmes, multes, el tribut de les coses vedades–, o bé es limitava a la percepció de algunes rendes de més volum, però en aquests casos es tractava de tributs fixos en metàl·lic –la peita i la cena– sobre els quals l'administració reial no estava en condicions d'incidir de cap manera. Només amb caràcter excepcional els drets judicials cobrats directament pels batlles, especialment els que requeien sobre la població musulmana, representaven un percentatge significatiu dels ingressos de la Corona, com succeïa a la ciutat de València, a la batllia d'Oriola-Alacant i a la batllia de la moreria de Xàtiva.⁸²

Amb tot, no només és que la gestió que els oficials reials duïen a terme fos incapaç, en virtut de les modalitats recaptatòries, d'extraure el màxim rendiment als –en principi– eficaços mecanismes fiscals de la monarquia, sinó que el més important era, sense dubte, la impossibilitat pràctica, per part de l'administració financera, de modificar a favor de la Corona aquestes formes de gestió dels recursos. Abans que res, el pas de l'emfiteusi a l'arrendament a curt termini com a mecanisme predominant d'explotació de les regalies resultava extremadament difícil, a causa del control que hi tenien les oligarquies locals que en controlaven el domini útil.⁸³ En primer lloc, perquè la construcció de les instal·lacions productives i comercials, com forns, molins i carnisseries, havia estat a càrrec dels mateixos emfiteutes. En efecte, la iniciativa de bastir un nou monopoli reial en una població no solia venir de l'administració de la Corona, sinó dels particulars que es decidien a dur a terme una forta inversió inicial, amb l'expectativa d'obtenir-ne a mitjà ter-

80. SILVESTRE ROMERO, *Organització i gestió...*, 77-96; MIRA JÓDAR, *Entre la renta i el impuesto...*, 73-74 i 154-155; ARV, MR, 4543-4573.

81. A l'emfiteusi està dedicada la rúbrica XXIII (*Dret de la cosa que serà donada a cens*) del llibre IV dels *Furs* de València. COLON I GARCIA, *Furs de Valencia...* Sobre el marc legal de l'emfiteusi al Regne de València, vegeu PESET REIG, «L'emfiteusi al Regne de València...»; FEBRER ROMAGUERA, *Domínio y explotación territorial...*, 65-192.

82. Vegeu la taula 2. En la batllia de la moreria de Xàtiva, els drets judicials suposaven el 22% del total de les rendes. MIRA JÓDAR, «El patrimonio de la corona...».

83. FURIÓ, *El camperolat valencià...*, III, 848-857; VICIANO, *Els cofres del rei...*, 56-58, 112-121 i 132-134; MIRA JÓDAR, *Entre la renta y el impuesto...*, 161-164 i 210-215.

mini una alta rendibilitat. Això amb la condició, en primer lloc, de poder gaudir almenys del seu domini útil i, en segon, que la càrrega fiscal que hi pesara en forma de cens emfitèutic fos el més petita possible. En tots els casos en què es procedia a edificar un molí o un forn en alguna de les batllies, sempre s'especificava amb claredat aquesta iniciativa privada en l'ampliació del nombre d'instal·lacions sotmeses al control fiscal de la Corona. Així, des del moment inicial de la posada en funcionament dels monopolis, aquests ja es trobaven en mans dels mateixos emfiteutes que els havien construït. No és que la Corona hagués cedit la propietat –o, millor dit, la possessió útil– i el control dels monopolis reials, és que en realitat mai no els havia tingut.

La conversió de l'emfiteusi en arrendaments a curt termini ensopegava també amb una segona i no menys important dificultat. En les escasses ocasions que la burocràcia de la Corona tenia la possibilitat de modificar el sistema emfitèutic de gestió, xocava frontalment amb la resistència decidida i immediata dels posseïdors del domini útil, que lògicament no volien deixar escapar una font tan rendible d'ingressos. De fet, deixant de banda alguna petita modificació en la forma de gestió de certes regalies menors, només en la batllia de Vila-real es constata el pas definitiu de l'emfiteusi a l'arrendament en la explotació d'un monopoli important de la Corona: els forns reials de la vila en la dècada dels anys trenta del segle XV.⁸⁴ Tractar de modificar la gestió de les regalies, per tant, suposava, en primer terme, enfrontar-se amb la decidida oposició de les oligarquies locals que tenien en l'emfiteusi un mecanisme idoni per aprofitar-se dels beneficis derivats de la fiscalitat reial.⁸⁵ Unes oligarquies que, d'altra banda, i com veurem de seguida, constituïen el medi social en què es reclutava la burocràcia fiscal de la Corona en l'àmbit local. Però també hi havia entrebancs estrictament financers, ja que la recuperació del domini útil dels monopolis hauria significat, per a l'administració reial, una política d'inversions costosa i decidida. D'una banda, fent valer el dret de fadiga quan les instal·lacions es posaren a la venda i fent pagar uns elevats preus de mercat i, d'una altra, fent-se càrrec posteriorment de les despeses de manteniment, que fins aleshores havien estat competència exclusiva dels emfiteutes.

Respecte de les dificultats de transformar els arrendaments del terç delme, dels tributs comercials i d'alguns monopolis en una gestió directa duta a terme per la burocràcia reial, els obstacles eren, en primera instància, de naturalesa tècnica. Per poder administrar directament la recaptació de la renda decimal i dels diversos peatges, lleudes, aranzels i gabelles o l'explotació de forns i molins, hauria estat necessari augmentar la dotació del reduït nombre de personal subaltern de les batllies locals, amb la finalitat que assumiren aquestes tasques. A més, hauria cal-

84. ARV, MR, 4961. També en el cas de les escrivanies de la batllia de Castelló l'emfiteusi fou substituïda per l'arrendament, però només durant un temps. VICIANO, *Els cofres del rei...*, 53-54.

85. Els fallits intents per posar en arrendament la carnisseria de la vila de Bocairent el 1421 i 1422, prèviament establerta en emfiteusi, n'és una bona mostra. MIRA JÓDAR, *Entre la renta y el impuesto...*, 162-163.

gut elevar les retribucions dels batlles mateixos, que no estaven disposats a veure incrementades les seues funcions i la complexitat de les seues competències sense una retribució adequada. Sens dubte, resultava molt més còmode per a tots delegar la recaptació efectiva de rendes i drets en els adjudicataris privats dels arrendaments. En aquest sentit, la inèrcia i el conformisme impregnaven l'activitat de la administració financera de la Corona.

Els beneficiaris de la fiscalitat reial

En qualsevol cas, totes aquestes resistències i impediments que feien inviable qualsevol modificació en profunditat de les modalitats de gestió de la fiscalitat reial no eren més que el reflex, en últim terme, dels grans beneficis que aquest sistema reportava a les oligarquies locals. En qualitat de batlles, arrendataris i emfiteutes, aquests gestors se situaven dins del cicle fiscal com a autèntics intermediaris entre els contribuents directes i l'administració pública, i s'apropriaven així de bona part del rendiment potencial de l'aparell tributari de la Corona.⁸⁶ D'aquesta manera, s'ha pogut avaluar que els arrendataris i emfiteutes del patrimoni reial aconseguien apropiar-se, en virtut d'aquests mecanismes de gestió dels recursos fiscals, d'una part substancial de les rendes de les batllies, en una proporció que pot estimar-se entre un mínim de la meitat dels ingressos efectius i un màxim dels dos terços.⁸⁷ Per això, el que veritablement percebia l'administració reial era només una porció del que efectivament pagaven els contribuents. Amb tot, les recaptacions provinents dels dominis reials eren unes quantitats que estaven lluny de ser menyspreables. En efecte, l'apropiació privada de la fiscalitat reial no implicava que, en últim terme, el patrimoni de la Corona al regne de València fos poc rendible per a la monarquia. Tot al contrari. Les batllies locals acomplien amb eficàcia la seua funció de mecanisme d'extracció fiscal. La seua comesa principal consistia a aconseguir els màxims ingressos possibles del territori sotmès a la seua jurisdicció. De fet, els diners recaptats pels batlles locals estaven destinats, en la immensa major part, a ser remesos a les arques de la Batllia General. Un 70-80% de les rendes que percebia la Corona en cada població reial no es despenien localment, sinó que eren transferides, amb més o menys diligència, a l'oficina central de la ciutat de València.⁸⁸ Els únics desemborsaments ordinaris als quals havia de fer front l'administració local de la Corona eren el pagament dels salaris i les retribucions de la minsa

86. GUINOT, «La Batllia general de València...»; P. VICIANO, «Entre la coerció i el mercat: els inversors en la gestió de la fiscalitat reial i municipal al País Valencià», dins SÁNCHEZ i FURIÓ, *Corona, municipis i fiscalitat...*, 603-621. Comencen a conèixer bé la nòmina i la condició social d'aquests gestors en algunes de les batllies locals del país. FURIÓ, *El camperolat valencià...*, III, 797-935; VICIANO, *Els cofres del rei...*, 102-124; SILVESTRE ROMERO, *Organització i gestió...*, 27-43 i 138-145; MIRA JÓDAR, *Entre la renta i el impuesto...*, 193-218.

87. Segons els càlculs de MIRA JÓDAR, «Administrar los drets al señor rey pertanyents»..., 549-550.

88. FURIÓ, *El camperolat valencià...*, III, 892-898; VICIANO, *Els cofres del rei...*, 138 i 142-143; SILVESTRE ROMERO, *Organització i gestió...*, 45; MIRA JÓDAR, *Entre la renta y el impuesto...*, 187.

estructura burocràtica de les batllies. En general, aquesta es reduïa als batlles mateixos, un notari que exercia com a escrivà i algun agutzil, si bé en les batllies més importants, com la de Xàtiva, apareixen alguns recaptadors específics.⁸⁹ Als salaris dels oficials i les despeses burocràtiques s'afegien la reparació i el manteniment de les escasses propietats reials no establertes en emfiteusi, el finançament de certes despeses militars i la satisfacció, en ocasions, de les assignacions tributàries a terceres persones i dels interessos dels censals emesos per la monarquia⁹⁰ i que aquesta, directament o a través del batlle general, ordenava carregar sobre les rendes d'una batllia local determinada.⁹¹

Ara bé, en realitat, només els dos primers conceptes tenien relació directa amb el funcionament estricte de la batllia local, ja que la resta de les despeses poden ser englobades perfectament dins de les exigències econòmiques inherents a la funció exercida per la Corona en l'entramat polític de l'Estat. Pagar les pensions censalistes –o dit d'una altra manera, fer front al deute públic estatal–, retribuir els favors de la classe feudal i redistribuir entre ella el producte de la fiscalitat reial i, finalment, atendre la defensa del regne i les campanyes militars exteriors constitueixen tres activitats definitòries que dotaven de significat l'existència mateixa de l'administració financera de la monarquia.

Aquestes despeses es podien realitzar també des de les institucions centrals de l'Estat, encara que, sens dubte per comoditat de gestió, es feien efectives en el mateix lloc on es recaptaven les rendes que anaven a ser destinades a pagar-les. En essència, era irrellevant que assignacions tributàries, interessos del deute i desemborsaments militars es dugueren a terme en les instàncies superiors de l'administració, és a dir, la Batllia General o la Tresoreria de la Corona d'Aragó, o en els seus nivells més inferiors. En tots dos casos es tractava de fer front a les despeses generades per les funcions atribuïdes intrínsecament a la institució monàrquica durant els segles baixmedievals en qualsevol Estat europeu. I si això era així en el

89. A banda dels estudis de batllies locals, disposem també d'articles centrats concretament en la burocràcia fiscal, com els de MIRA JÓDAR, «Burocràcia financera i gestors fiscals...», i VICIANO, «La burocràcia fiscal de la corona...».

90. Sobre el volum i la composició de les despeses de les batllies locals, vegeu FURIÓ, *El camperolat valencià...*, III, 797-935; GUINOT, «La gestió dels llocs de reialenc...»; VICIANO, *Els cofres del rei...*, 138-150; SILVESTRE ROMERO, *Organització i gestió...*, 45-46; MIRA JÓDAR, *Entre la renta y el impuesto...*, 166-187.

91. Ja des dels anys cinquanta del segle XIV Pere el Cerimoniós començà a assignar el pagament de les pensions d'alguns dels censals venuts per la Corona a les rendes de la Batllia General de València. J. V. GARCÍA MARSILLA, *Vivir a crédito en la Valencia medieval. De los orígenes del sistema censal al endeudamiento del municipio*, València, 2002, 301-308. A més de les pensions dels censals emesos directament per la monarquia, al segle XV, fins i tot, també els interessos dels préstecs censalistes sol·licitats per altres institucions del regne (els municipis, sobretot, però també l'Església) per tal de fer front a les demandes pecuniàries de la monarquia es pagaven amb càrrec als ingressos corrents tant de la Batllia General com de les batllies locals. KÜCHLER, *Les finances de la Corona d'Aragó...*, 327-482; GARCÍA MARSILLA, «Avalando al rey...»; GUINOT, «La gestió dels llocs de reialenc...»; VICIANO, *Els cofres del rei...*, 143-146; SILVESTRE ROMERO, *Organització i gestió...*, 45; MIRA JÓDAR, *Entre la renta i el impuesto...*, 181-183.

cas de les batllies locals, en el de la Batllia General de València, el seu paper com a font directa, segura, regular i immediata d'ingressos per a les empreses polítiques de la monarquia resultava encara molt més determinant.⁹²

Per això, les autèntiques despeses que cal considerar per calibrar amb més precisió la rendibilitat de la fiscalitat reial eren les realitzades exclusivament per assegurar la reproducció administrativa i econòmica dels mecanismes fiscals de les batllies locals, és a dir, retribucions salarials, desemborsaments burocràtics i inversions en les escasses instal·lacions i monopolis sota el control directe dels oficials de la monarquia. Aquests tres conceptes suposaven en totes les batllies percentatges ínfims amb relació al volum global de les rendes ingressades per aquestes cèl·lules fiscals.⁹³ Una mitjana d'uns pocs centenars de sous en el conjunt d'aquestes despeses representava una inversió mínima, si tenim en compte que garantien l'extracció de milers de sous de renda que anaven a parar directament a les arques reials, amb independència que fossen les centrals o les perifèriques. Des d'aquesta perspectiva, l'aparell financer de la Corona, tant en l'àmbit local com en el central, es configurava com un engranatge extremadament rendible de punció fiscal i de redistribució d'excedent des dels contribuents a les institucions de l'Estat, la qual cosa es palesava en les importants sumes que mobilitzava l'administració del patrimoni reial, fins i tot en comparació amb la nova fiscalitat estamental representada per la Generalitat.

Les finances de la Corona: patrimoni reial i fiscalitat d'Estat

Bona prova del pes que continuava tenint el domini reial al regne de València és que, entre 1417 i 1479, durant els regnats d'Alfons el Magnànim i Joan II, les batllies locals van aportar el 38% del total dels ingressos de la Corona; les rendes procedents de la ciutat de València, el 8%; i la resta de tributs patrimonials administrats des de la Batllia General (taula del pes reial, lleuda, dret dels italians, morabatí...), el 23%. El patrimoni reial, doncs, proporcionava en conjunt prop del 70% dels diners recaptats per la monarquia en el regne. En contrapartida, els subsidis de corts i parlaments amb prou feines representaven el 19%; i, encara menys, el 9,5%, els préstecs de la capital.⁹⁴ A la fi de l'edat mitjana, pot afirmar-se que al regne de València la monarquia catalanoaragonesa, en bona mesura, encara «vivía d'allò seu».

92. LÓPEZ RODRÍGUEZ, «La Tesorería general...»; KÜCHLER, *Les finances de la Corona d'Aragó...*; MIRA JÓDAR, «La financiación de las empresas mediterráneas...».

93. Això resulta particularment evident en el cas dels salaris abonats als titulars de les batllies locals i als seus oficials. FURIÓ, *El camperolat valencià...*, III, 892-915; GUINOT, «La gestió dels llocs de reialenc...»; VICIANO, *Els cofres del rei...*; SILVESTRE ROMERO, *Organització i gestió...*, 45-46; MIRA JÓDAR, *Entre la renta i el impuesto...*, 170-172; MIRA JÓDAR, «El patrimonio de la corona...». Més substancioses eren, sens dubte, les retribucions del batlle general i dels diversos funcionaris empleats en les oficines de la Batllia General de València, però sembla que suposaven també una proporció relativament modesta dins del conjunt dels ingressos de la Batllia. KÜCHLER, *Les finances de la Corona d'Aragó...*, 29-41.

94. MIRA JÓDAR i VICIANO, «Las bases fiscales de un estado bajomedieval...», 527.

Els seus dominis patrimonials, que subministraven més de dos terços del total d'ingressos que arribaven a les arque reials, seguia constituint el suport fonamental de la capacitat financera i, per tant, del poder polític de la Corona.

TAULA 3
Ingressos de la Corona al regne de València (1417-1479)

	<i>Mitjana anual (en sous valencians)</i>	%
1. Batllies locals ¹	260.000	38,3
2. Batllia general ²	208.000	30,7
a) Ciutat de València	54.000	8,0
b) Tributs del regne	154.000	22,7
I. Total reial patrimoni	468.000	69,0
3. Subsidis de Corts	129.000	19,0
4. Préstecs de València	64.500	9,6
5. Préstecs eclesiàstics	16.500	2,4
II. Total ingressos	678.000	100

¹ Rendes brutes ingressades dels batlles locals.

² Rendes percebudes a la ciutat de València i tributs que afecten el conjunt del regne, sense incloure-hi, per tant, les partides remeses pels batlles locals.

Font: MIRA JÓDAR i VICIANO, «Las bases fiscales de un estado bajomedieval...», 527 i 533.

De fet, es pot estimar que durant el segle XV les rendes patrimonials proporcionaven cada any als cofres reials un quantitat que oscil·lava entre els 400.000 i els 600.000 sous, amb una mitjana que se situaria vora els 470.000 sous, dels quals més de la meitat procedia de la xarxa de batllies locals. A Catalunya, en canvi, el 1440 a causa de les alienacions, la meitat dels llocs del domini reial no aportaven cap renda a la Corona, de manera que a mitjan segle XV els ingressos de la Batllia General i dels districtes locals –batllies i vegueries– només aportaven 97.200 sous barcelonesos, equivalents a uns 86.000 sous de València. És a dir, que les rendes del patrimoni reial al regne de València eren més de cinc vegades superiors a les que aportava el Principat, el territori més important de la Corona catalanoaragonesa.⁹⁵ El vora mig milió de sous del domini reial valencià

95. En realitat, els ingressos que eren recaptats realment pel batlle general i els agents locals, descomptant-ne les rendes assignades per la Corona a particulars i institucions, només suposaven 21.400 sous barcelonesos, a penes 19.000 sous valencians, a partir de les dades de SÁNCHEZ MARTÍNEZ, «Una aproximación a la estructura del dominio real en Cataluña...», 386, 397, 408 i 428. Hem considerat un canvi de 15 sous de València per 17 de Barcelona. Al regne d'Aragó i a Mallorca, sembla que la situació financera del domini reial era millor que a Catalunya,

era, d'altra banda, una suma semblant a la que obtenia la representació estamental del regne, la Diputació del General o Generalitat, gràcies a la recaptació d'una nova fiscalitat pública de caràcter ordinari, sorgida en la segona meitat del segle XIV. Al llarg del quatre-cents, les contribucions indirectes controlades per la Generalitat, els impostos coneguts com a *generalitats*, estaven en condicions de subministrar a aquesta institució al voltant dels 450.000 sous anuals.⁹⁶ D'aquesta manera, es posa en relleu que, al País Valencià, en els últims segles medievals, els recursos patrimonials de la monarquia, constituïts per les tradicionals rendes i drets del domini reial, resultaven tant o més rendibles que la «nova fiscalitat d'Estat» representada per les generalitats. Més encara si es té en compte que només una part relativament reduïda d'aquestes recaptacions es dedicava a fer efectius els donatius concedits per les Corts a la Corona.⁹⁷ Sens dubte, la inestable relació de poder entre la Corona i el país legal, evident en la trajectòria política d'aquesta època,⁹⁸ no podia deixar de reflectir aquest equilibri econòmic entre les respectives capacitats fiscals d'aquestes dues instàncies.

segons E. SARASA SÁNCHEZ, «La hacienda real de Aragón en el siglo XV», dins *Historia de la Hacienda española (Épocas antigua y medieval). Homenaje al Profesor García de Valdeavellano*, Madrid, 1982, 823-844; P. CATEURA BENNASSER, «El sistema fiscal del reino de Mallorca en los inicios de la crisis», *Mayurqa* 27, 2001, 47-61.

96. Així es desprèn de la comparació de l'import de les recaptacions de les primeres dècades del segle XV amb les de principis del segle XVI, únics períodes dels quals disposem de dades fins ara. MUÑOZ POMER, *Orígenes de la Generalidad Valenciana...*, 183-308; J. M. CASTILLO DEL CARPIO, «El sistema tributario del reino de Valencia en el siglo XVI», *Estudis. Revista de Historia Moderna* 19, 1993, 103-129; J. M. CASTILLO DEL CARPIO, *La Generalitat valenciana durante el siglo XVI*, tesi doctoral, Universitat de València, 2012, 189-253 i 493-548. Vegeu també els estudis pioners de J. MARTÍNEZ ALOY, *La Diputación de la Generalidad del reino de Valencia*, València, 1930; J. CAMARENA MAHIQUES, «Función económica del "General del Regne de València" en el siglo XV», *Anuario de Historia del Derecho Español* 25, 1955, 529-542.

97. MIRA JÓDAR i VICIANO, «Las bases fiscales de un estado bajomedieval...», 519.

98. Una síntesi recent sobre el model polític i fiscal de la Corona d'Aragó i la seua evolució a la baixa Edat Mitjana es troba a la segona part del treball d'A. FURIÓ, «Estados, mercados y crecimiento económico (S. R. Epstein en el recuerdo)», dins *Estados y mercados financieros en el Occidente cristiano (siglos XIII-XVI). XLI Semana de Estudios Medievales. Estella, 2014*, Pamplona, 2015, 55-81 (72-81).